

Handreiking schoolexamen kunst havo/vwo

Algemeen, beeldende vormgeving, dans, drama, muziek

Tweede fase

Herziening Gerrit Dinsbach
examenprogramma's
havo/vwo

Enschede, maart 2007

Verantwoording

© 2007 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteur: Gerrit Dinsbach

Redactie: ZonneveldMarks, Deventer

Ontwerp omslag en productie: Axis media-ontwerp, Enschede

In opdracht van: Ministerie van Onderwijs, Cultuur, Wetenschappen

De handreikingen zijn ook te downloaden.

U vindt ze op www.slo.nl sector <vo tweede fase>

 <examenprogramma's en handreikingen voor de vakken in havo-vwo vanaf 2007>

Voor verdere informatie over dit vak:

SLO, Stichting Leerplanontwikkeling

Mevrouw Ange Taminiau

Mevrouw Pascal Marsman

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 625

E-mail: a.taminiau@slo.nl

E-mail: p.marsman@slo.nl

Inhoud

Voorwoord	5
1. Kunst in de nieuwe tweede fase	7
2. De programma's voor havo en vwo	11
3. Het centraal examen en het schoolexamen	13
4. De eindtermen van het schoolexamen	15
4.1 Kunst (beeldende vormgeving)	16
4.2 Kunst (dans)	18
4.3 Kunst (drama)	21
4.4 Kunst (muziek)	24
4.5 Kunst (algemeen)	27
4.6 Begrippen	30
5. Mogelijkheden voor toetsing en weging (PTA)	31
5.1 Mogelijkheden voor toetsing	31
5.2 Mogelijkheden voor weging en samenstelling van een PTA	34
6. Afstemming met andere vakken	39
7. Onderdelen naar keuze van de school	43
Bijlage 1 Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo	45
Bijlage 2 Examenprogramma kunst (beeldende vormgeving) havo/vwo	47
Bijlage 3 Examenprogramma kunst (dans) havo/vwo	51
Bijlage 4 Examenprogramma kunst (drama) havo/vwo	55
Bijlage 5 Examenprogramma kunst (muziek) havo/vwo	59

Voorwoord

De *Handreiking voor het schoolexamen* die voor u ligt, hoort bij de vernieuwingen die in 2007 zullen ingaan in de tweede fase van het voortgezet onderwijs.

Basis voor deze vernieuwingen is de ministeriële nota *Ruimte laten en keuzes bieden in de tweede fase havo en vwo* (2003), waarvan de leidende gedachte is dat scholen meer vrijheid en keuzemogelijkheden moeten krijgen voor de invulling van hun onderwijs in de tweede fase.

Daartoe zijn de examenprogramma's voor alle vakken geglobaliseerd, wat wil zeggen dat ze minder eindtermen en minder detaillering van eindtermen bevatten dan voorheen het geval was.

Ook zijn alle vormvoorschriften voor het schoolexamen geschrapt. Docenten zijn nu, binnen de wettelijke kaders, vrij hun schoolexamens naar eigen inzicht in te richten.

Bij dit laatste biedt SLO, op verzoek van OCW, steun in de vorm van *handreikingen* per vak, waarvan dit er één is. De handreikingen bevatten suggesties en adviezen voor de inrichting van het schoolexamen, die gezien het bovenstaande een niet-voorschrijvend karakter dragen.

Zij zijn gebaseerd op de expertise van de vakinhoudelijk medewerkers van SLO, en in veel gevallen ook op overleg met de vakinhoudelijke vereniging en/of raadpleging van het veld via Veldadvisering.

Iedere handreiking opent met een beschrijving van de positie van het vak in de vernieuwde tweede fase, en een weergave van de veranderingen ten opzichte van het nu nog vigerende examenprogramma.

Daarna wordt ingegaan op de overeenkomsten en verschillen tussen het havo- en het vwo-programma, en op de verdeling van de leerstof over het centraal examen en het schoolexamen. (Dit bij de vakken waar het van toepassing is.)

Vervolgens worden de eindtermen voor het schoolexamen uitgelegd en toegelicht.

De mogelijkheden voor toetsing van de eindtermen in het schoolexamen worden geschetst, en suggesties worden gedaan voor weging van de verschillende toetsen.

Tenslotte wordt ingegaan op afstemmingsmogelijkheden met andere vakken in de tweede fase, en wordt besproken welke mogelijkheden scholen vanaf 2007 hebben om eigen onderdelen toe te voegen aan de onderdelen die in het schoolexamen wettelijk voorgeschreven zijn.

We hopen dat onze handreikingen de weg naar de scholen zullen vinden, en dat ze voor docenten een steun zullen zijn bij het zelf vormgeven van de inrichting van hun schoolexamen.

Helge Bonset
projectleider Herziening examenprogramma's havo/vwo

Hetty Mulder
programmamanager tweede fase

1. Kunst in de nieuwe tweede fase

Kunst behoudt als combinatievak zijn positie in de tweede fase havo en vwo bij de invoering van de vernieuwingen in 2007:

- keuzevak in het profiel C&M op havo en vwo;
- keuzevak in de vrije ruimte.

Kunst (algemeen) en kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) kunnen echter niet meer los worden gekozen in het verplichte deel van de vrije ruimte (minimaal 320 uur op havo en 440 op vwo). Daarvoor hebben de deelvakken op zich te weinig uren. Ze kunnen wel worden gevolgd in de geheel vrije ruimte.

In 2000 werd bepaald dat kunst (algemeen) voorlopig niet wordt afgesloten met een CE, maar alleen met een SE. Met ingang van 2007 wordt deze bepaling opgeheven en kent kunst een CE (= kunst (algemeen)) en een SE (= kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans)).

De studielast op het vwo van 480 slu (200 voor kunst (algemeen) en 280 voor de kunstdiscipline) is ongewijzigd. Toch is het verplichte minimum aantal onderwerpen in domein C, eindterm 8 teruggebracht van 5 naar 4 voor het centraal examen. Hierdoor kan meer diepgang bereikt worden in de voorbereiding op dat examen en dus ook op de vragen in het examen. Een en ander geeft nieuwe mogelijkheden voor het schoolexamen.

Op de havo is de studielast van 360 (120 voor kunst (algemeen) en 240 voor de kunstdiscipline) teruggebracht naar 320. Het aantal onderwerpen voor het CE is gelijk gebleven. Minder tijd betekent in dit geval dus minder diepgang. Dat is aanleiding om nog eens goed te kijken naar de relatie tussen de vaktheorie (domein A van de kunstdiscipline) in het schoolexamen en kunst (algemeen).

Hieronder volgen de wijzigingen per deelvak met een korte toelichting. Daaruit zal blijken dat veel formele veranderingen geen invloed (hoeven te) hebben op de interpretatie van de inhoud en dat de interpretatievrijheid voor het schoolexamen toeneemt. Omdat in het SE ook aandacht kan worden besteed aan stof uit kunst (algemeen) (zie hoofdstuk 7) sommen we de daarin aangebrachte veranderingen ook op.

Kunst (algemeen)

Algemene veranderingen

- In domein B is het werkwoord 'beschrijven' vervangen door 'aangeven'. 'Aangeven' omvat activiteiten als beschrijven, onderzoeken en interpreteren, maar ook beargumenteren en onderbouwen. Aanleiding voor deze vervanging:
  - de les- en examenpraktijk wordt zo beter weergegeven;
  - de concrete invulling van 'aangeven' in vwo en havo geeft het niveauverschil aan tussen beide schooltypes;

- ook in het examenprogramma van de kunstdiscipline is 'aangeven' gebruikt. Door de vervanging in kunst (algemeen) wordt de terminologie consequenter toegepast.
- In domein C is de naam van het onderwerp 'de massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw' gewijzigd in 'de massacultuur vanaf 1950'. Hierdoor kunnen inhouden, zoals beschreven in het Aanhangsel, worden geactualiseerd en uitgebreid met relevante ontwikkelingen, ook al vonden ze plaats na afloop van de twintigste eeuw.
- Het Aanhangsel in het oorspronkelijke examenprogramma van kunst (algemeen) verhelderde en specificeerde een aantal eindtermen. Deze tekst is op onderdelen bijgesteld en opgenomen in de syllabus van het centraal examen.
- Het subdomein 'Kunst en religie, levensbeschouwing' is van twee eindtermen teruggebracht tot één. In de geschrapte eindterm ging het om de betreffende onderwerpen en genres herkennen en in verband brengen met de uitgangspunten in de gehandhaafde eindterm. Dat is nu impliciet aanwezig in de competentie 'aangeven'. Bovendien staan voorbeelden in het Aanhangsel. Het schrappen van de betreffende eindterm verandert dus niets aan de inhoud van het subdomein.
- De toelichting in het Aanhangsel op Domein B ('Onder 'civiele onderwerpen en genres' worden de onderwerpen en genres verstaan die ontleend zijn aan het leven van alledag, burgerlijke moraal, historische bronnen. Dit ter onderscheiding van mythologische of religieuze bronnen.') is geschrapd omdat de specificaties in het Aanhangsel concreet genoeg zijn.
- In eindterm 6 ('De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.') is uit de oorspronkelijke tekst de zinsnede 'met voorbeelden' geschrapd omdat die verplichting niet functioneel is. Om dezelfde reden wordt er in eindterm 7 ook niet meer over voorbeelden gesproken.
- In domein C zijn alle concrete onderwerpen geschrapd uit de oorspronkelijke subdomeinen. Deze zijn nu opgenomen in het Aanhangsel in de syllabus van het centraal examen.

Veranderingen in het havo-programma

In het Aanhangsel zijn de volgende veranderingen in het havo-programma te vinden:

- Aan het programma is toegevoegd in het domein Invalshoeken het subdomein Esthetica (gedeeltelijk overgenomen van de inhoud van het vwo-programma en aangepast).
- In het programma is in het domein Onderwerpen het subdomein Burgerlijke cultuur uitgebreid naar analogie van de inhoud van hetzelfde subdomein in het vwo-programma.
- Deze uitbreiding van het havo-programma is gecompenseerd door elementen te schrappen uit diverse invalshoeken en onderwerpen.

Veranderingen in het vwo-programma

In het vwo-programma zijn inhoudelijk kleine wijzigingen aangebracht. Een essentiële verandering betreft de aanwijzing van het aantal onderwerpen voor de door de CEVO vastgestelde toets. Naast de jaarlijks terugkerende onderwerpen 'Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw' en 'Massacultuur vanaf 1950' wijst de CEVO twee in plaats van drie onderwerpen aan uit domein C.

Kunst (beeldende vormgeving)

- Domein A: Vaktheorie, subdomein: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers, eindterm 1: De terminologie is enigszins bijgesteld zodat hij beter aansluit op die in domein B van kunst (algemeen).
- Domein B: Praktijk, eindterm 4: de begrippen Probleemstellingen en Opdrachten
- In het havo was er sprake van Opdrachten, daar waar in het vwo het begrip Probleemstellingen is gebruikt. Dat was om een verschil in complexiteit tussen een opdracht/probleemstelling op het havo en op het vwo aan te geven. In het vmbo is in het examenprogramma Kunstvakken II echter weer het begrip Probleemstellingen gehanteerd. Door nu ook op havo de term Probleemstellingen te gebruiken wordt de geconstateerde inconsequentie weggenomen. Het verschil in niveau tussen probleemstellingen op vmbo, havo en vwo moet blijken uit concrete omschrijvingen binnen de examenprogramma's, toelichtingen daarop en/of de examenopgaven.

Kunst (dans)

- Algemeen: veel gegevens die nu door de globalisering wegvallen, kunnen worden gespecificeerd in een toelichting op het SE in samenhang met de informatie uit het huidige Aanhangsel. Met name de oorspronkelijke eindtermen die aan de basis van eindterm 4 liggen kunnen dan aan bod komen, zodat bijvoorbeeld alle aspecten van het begrip dansvaardigheid genoemd kunnen worden.
- Eindterm 3: 'de choreografie van medekandidaten' is verruimd tot 'de choreografie'. Omdat kunst (dans) - en dus ook dit aspect - onder het SE valt kan de docent zelf bepalen of de beschrijving en interpretatie van een choreografie beperkt blijft tot die van medekandidaten.

Kunst (drama)

- Bij domein A was het ook in het oorspronkelijke programma uitdrukkelijk niet de bedoeling om de theorie bij deze eindtermen te beperken tot het hedendaagse westerse theater. Ook niet-westerse aspecten dienen hierbij betrokken te worden. Daarom zijn specificaties op dit punt waar mogelijk weggelaten.
- Aan eindterm 1 is toegevoegd 'mede op basis van bronnenmateriaal' zodat de terminologie in eindterm 1 beter aansluit op die in domein B van kunst (algemeen).

Kunst (muziek)

- De titel van het eerste subdomein uit domein A: 'Waarnemen en weten' was oorspronkelijk 'Muziek beluisteren'. De nieuwe titel is aangepast aan die van het examenprogramma muziek (oud). De vlag dekt de lading beter.

Kunst in hoofdlijnen

In hoofdlijnen is het examenprogramma kunst niet gewijzigd. De eindtermen zijn echter veel globaler geformuleerd om docenten en scholen -en dus uiteindelijk de leerling- meer keuzevrijheid te bieden bij de invulling van het examenprogramma. Die vrijheid staat natuurlijk ten dienste van het -nog beter- bereiken van de doelstelling. Daar kan een dankbaar gebruik van worden gemaakt. Wat nu werkelijk de moeite waard is, hangt immers af van de opvattingen van de docent en van de omstandigheden waarbinnen gewerkt wordt. In de toelichting op de eindtermen wordt

met deze 'bandbreedte' zoveel mogelijk rekening gehouden. Mede daardoor is de tekst van deze brochure een handreiking en geen voorschrift voor de uitvoering van het examenprogramma.

2. De programma's voor havo en vwo

De nieuwe examenprogramma's kunst verschillen voor havo en vwo op de volgende punten:

Kunst (algemeen)

In eindterm 1 kan de kandidaat zowel op havo als vwo termen en begrippen hanteren, informatie herkennen, benoemen en toepassen en bij het reflecteren bronnenmateriaal hanteren. De vwo-leerling moet bovendien overeenkomsten en verschillen kunnen noemen en beargumenteren tussen de kunstdisciplines beeldend, dans, drama en muziek met betrekking tot het beschouwingsapparaat.

Kunst (beeldende vormgeving)

Domein B: Praktijk, eindterm 4: De havo-kandidaat kan *gestructureerde* probleemstellingen onderzoeken en de daaruit ontwikkelde ideeën in een beeldende verwerking uitvoeren. De vwo-kandidaat heeft te maken met meer open probleemstellingen. Dit verschil heeft betrekking op het abstractievermogen en niet op kwaliteiten van de uiteindelijke beeldende verwerking.

Kunst (dans)

Domein A: Vaktheorie

- In subdomein A1 (Dans en maatschappij) kan zowel de havo- als vwo-leerling zelfstandig onderzoek verrichten naar een onderwerp dat verband houdt met dans. De vwo-leerling kan daarbij zowel de historisch-artistieke als cultureel-maatschappelijke en religieuze verbanden belichten.
- In A2 (Historische ontwikkeling) kunnen de leerlingen onder meer de verschillende stromingen en genres binnen de westerse theaterdans benoemen (de havo-leerling kan dat *in grote lijnen*) en in verband brengen met de historisch-artistieke context (en de vwo-leerling bovendien de cultureel-maatschappelijke en/of religieuze context).
- In A3 (Analyseren) kunnen ze de choreografie beschrijven van dansstukken c.q. fragmenten en met elkaar in verband brengen. De vwo-leerling kan bovendien de structuur en de inhoud beschrijven en op basis van de beschrijvingen en verbanden een eigen visie geven.

Domein B: Praktijk

- In subdomein B2 (Vormgeven) kunnen de leerlingen improviseren vanuit opdrachten en kan de vwo-leerling bovendien uitgangspunten, doel, keuzes en werkproces toelichten en verantwoorden.
- In B3 (Presenteren) kunnen ze een danspresentatie maken voor publiek. De vwo-leerling kan deze presentatie voorzien van beknopte publieksgerichte informatie.

Kunst (drama)

Domein A: Vaktheorie

- Subdomein A1 (Drama en maatschappij): De leerlingen kunnen onder meer dramatische aspecten benoemen van vormgegeven informatie op televisie. De vwo-leerling kan ook aangeven met welk doel ze zijn ingezet.
- Het vwo-programma kent een extra subdomein 'Geschiedenis': de leerling kan de geschiedenis van het westerse theater in hoofdlijnen aangeven mede aan de hand van de historische en/of sociaal-maatschappelijke context van enkele speelstijlen en voor toneel belangrijke personen.
- In het subdomein 'Betekenis' kunnen de leerlingen theatrale conventies aangeven en aanwijzen, evenals de betekenissen die ze kunnen oproepen. De vwo-leerling kan bovendien de onderlinge samenhang benoemen tussen de belangrijkste theatrale begrippen.

Kunst (muziek)

Domein A: Vaktheorie

- In subdomein A1 (Waarnemen en weten) kunnen de leerlingen onder andere een muzieknotatie volgen en de vwo-leerlingen bovendien een partituur.

3. Het centraal examen en het schoolexamen

Het centraal examen kunst heeft betrekking op kunst (algemeen) en hieruit de domeinen B en C in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De CEVO wijst uit domein C drie onderwerpen aan voor het havo-examen en vier onderwerpen voor het vwo-examen. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast en maakt indien nodig een beperking en een specificatie bekend van de examenstof.

In de inleidingen bij de meeste examenprogramma's is een standaardtekst opgenomen die uit drie onderdelen bestaat. Deze tekst is hieronder cursief weergegeven.

Aansluitend daarop staat per onderdeel een toelichting op wat een en ander betekent voor Kunst.

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- 1. de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft; Dat zijn voor kunst de domeinen van kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans)*
- 2. indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft; Het gaat hier om een of meer van de onderwerpen uit Domein C van kunst (algemeen) in combinatie met domein A en domein B. Er kan dus ook voor gekozen worden om kunst (algemeen) in het schoolexamen in het geheel niet te toetsen!*
- 3. indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.*

Er kunnen onderdelen van kunst worden opgenomen die niet als domein in het examenprogramma genoemd staan. Die kunnen het karakter van kunst (algemeen) hebben, bijvoorbeeld een onderwerp uit de klassieke oudheid of de niet-westerse kunst. Bijzondere elementen uit de gekozen vakvariant van kunst zijn uiteraard ook mogelijk, maar door het globale karakter van de eindtermen valt nagenoeg alles binnen de omschrijvingen van de vakinhoud. Een nieuwe mogelijkheid is dat er gebruik wordt gemaakt van elementen uit een andere kunstdiscipline, bijvoorbeeld bij drama het toevoegen van muzikale aspecten aan een toneelstuk, bij dans het ontwerpen van decors. Vakoverstijgende kunstzinnige activiteiten in de Nieuwe Onderbouw (leergebied Kunst en Cultuur) en/of culturele activiteiten in het kader van CKV kunnen daar aanleiding voor geven.

Omdat vakonderdelen per kandidaat mogen verschillen kan ook ingespeeld worden op bijzondere interesses en capaciteiten van een individu. Voor bepaalde havo-leerlingen kunnen bijvoorbeeld vwo-elementen worden toegevoegd aan hun persoonlijk programma.

Voor de gekozen kunstdiscipline en eventuele elementen uit kunst (algemeen) wordt één eindcijfer voor het schoolexamen vastgesteld.

4. De eindtermen van het schoolexamen

In dit hoofdstuk geven we uitleg over en toelichting op de eindtermen voor het SE. Deze toelichting is deels gebaseerd op specificaties uit de oorspronkelijke examenprogramma's en de betreffende Aanhangsels. Deze bronnen vormen immers de basis voor het nieuwe examenprogramma kunst. Daarnaast is lering te trekken uit ervaringen van de afgelopen jaren zoals die zijn gepubliceerd in vakbladen en op internet (vakcommunities). Ook is gebruik gemaakt van de informatie die is verzameld ten behoeve van de vakdossiers CKV die in 2000 - 2003 door de SLO zijn uitgebracht. Aan de hand hiervan zijn - waar nodig - zaken toegevoegd, accenten verlegd en punten weggelaten.

Belangrijk is de notie dat de hiernavolgende tekst een interpretatie is van de eindtermen en daarmee **niet bindend**. Wat wij hier aanbieden heeft het karakter van voorbeelden, suggesties, advies - kortom: van een handreiking.

In de examenprogramma's van elke kunstdiscipline is het domein C Oriëntatie op studie en beroep opgenomen. Daarom geven we daar eerst een toelichting op.

Om te kunnen aangeven in welke vervolgopleidingen het betreffende kunstvak een rol speelt (en welke rol) zullen de leerlingen informatie moeten hebben over die vervolgopleidingen. Die kan de docent hen aanreiken, maar uitdagender en passender in het studiehuis is dat ze die informatie zelf zoeken, via gericht contact met hogescholen en universiteiten en/of internet. Voorbeelden van die laatste bron zijn www.beroepenbeeldbank.kennisnet.nl en <http://vakcommunities.kennisnet.nl/vo/straks> met soms interactieve faciliteiten. Zelfstandigheid van de leerling is een groot goed, maar de docent kan nog altijd stimuleren door in opdrachten aan beroepselementen aandacht te besteden. Goed gedocumenteerde werkprocessen van kunstenaars bijvoorbeeld zijn informatief voor de leerling als hij zelf iets vorm geeft, maar kunnen tegelijkertijd een beeld van het beroep geven. Die koppeling ondersteunt ook het beantwoorden van de vraag aan de leerling in hoeverre hij capaciteiten en interesses heeft die daarop aansluiten.

Een aandachtspunt is dat kunst (algemeen) geen apart domein *Oriëntatie op studie en beroep* heeft. Het is dus legitiem om ook aandacht te (laten) besteden aan vervolgopleidingen die meer op het algemeen theoretisch karakter van kunst (algemeen) aansluiten.

In paragraaf 4.1 tot en met 4.4 behandelen we achtereenvolgens beeldende vormgeving, dans, drama en muziek. In paragraaf 4.5 beschouwen we de eindtermen van kunst (algemeen) vanuit de optiek van het schoolexamen en vanuit onze bevindingen met betrekking tot beeldende vormgeving, dans, drama en muziek.

4.1 Kunst (beeldende vormgeving)

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren, rekening houdend met visies, doelen, tijd, plaats, functie, kunstopvattingen, normen en waarden en de historische ontwikkeling.

Het gaat hier om het analyseren van beeldende kunst en vormgeving uit heden en verleden. In de analyse wordt aandacht besteed aan inhoud, vorm, functie en aan hun onderlinge samenhangen.

De inhoud van de leerstof kan bepaald worden door de chronologie en/of door thematische onderwerpen. In alle gevallen worden uiteenlopende disciplines van beeldende kunst en vormgeving bestudeerd. De kandidaat vormt zich hierdoor een overzicht van de wijze waarop verschillende verschijningsvormen van beeldende kunst en vormgeving veranderd zijn in de loop der tijd.

In thematische onderwerpen worden voorbeelden van kunst en vormgeving uit het heden vergeleken met voorbeelden uit het verleden.

Subdomein A2: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers in relatie tot het eigen beeldend werk van de kandidaat

2. De kandidaat kan beeldend werk van kunstenaars en vormgevers onderzoeken in relatie tot het eigen beeldend werk.

Ook in dit subdomein maakt de kandidaat analyses van uitingen van beeldende kunst en vormgeving. Deze analyses worden uitgevoerd als deel van een onderzoek naar beeldend werk van kunstenaars en vormgevers. De probleemstellingen met betrekking tot dit onderzoek hangen nauw samen met probleemstellingen uit het volgende subdomein en met het domein Praktijk. Het zal hier gaan om gecombineerde probleemstellingen/uitwerkingen. Verbanden kunnen worden gelegd met leerstof uit het eerste subdomein.

De kandidaat maakt een verslag van het onderzoek. Hij gaat hierbij in op de volgende aspecten:

- inhoudelijke (zoals de keuze van voorstelling, het gebruik van beeldconventies, symbolen);
- vorm (keuze en uitwerking van beeldende aspecten, materialen en technieken);
- en aspecten van de specifieke functie.

De laatstgenoemde aspecten hebben met name bij toegepaste kunst en vormgeving een behoorlijk aandeel in de analyse.

Subdomein A3: Eigen beeldend werk

3. De kandidaat kan eigen beeldend werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.

Het eigen beeldend werk moet aan criteria/uitgangspunten voldoen die voortkomen uit de probleemstelling en de eigen verwerking ervan. Om goed te kunnen evalueren legt de leerling de criteria/uitgangspunten vast in een procesverslag. Dit verslag bestaat uit twee delen.

- In deel 1, dat tijdens de beginfase van het werkproces wordt gemaakt, geeft de leerling aan hoe hij de probleemstelling wil gaan uitwerken: hij formuleert criteria/uitgangspunten (ten aanzien van inhoud, vorm, functie en de onderlinge verbanden ertussen) van het te maken beeldend werk.
- In deel 2 van het procesverslag (dat aan het einde van het werkproces gemaakt wordt) gaat de leerling in op het werkproces. Er is een verschil in diepgang tussen havo en vwo: van de havo-leerling wordt verwacht dat hij de gemaakte keuzes *toelicht* die hij tijdens het werkproces heeft gemaakt. De vwo-leerling *beargumenteert* die keuzes.

Het procesverslag wordt overlegd bij de presentatie van het beeldend werk.

Domein B: Praktijk

4. De kandidaat kan probleemstellingen met betrekking tot zowel autonome als toegepaste beeldende kunst en vormgeving onderzoeken en de daaruit ontwikkelde ideeën in een beeldende verwerking uitvoeren, daarbij beeldende middelen aanwenden in een doelgericht werkproces en het werk zo presenteren dat de beschouwer inzicht krijgt in het werkproces.

De probleemstellingen moeten in dit kader procesmatig werken mogelijk maken en gerelateerd zijn aan probleemstellingen uit de vaktheorie, tweede subdomein.

In de omschrijving van de probleemstelling is

- voor de vwo-leerling een uitgangspunt aangegeven waaraan een of meer vragen gekoppeld zijn. Naar aanleiding van analyse en onderzoek stelt de leerling criteria vast waaraan zijn werk moet voldoen;
- voor de havo-leerling structuur aangegeven: vermeld worden de criteria/uitgangspunten waaraan het werk moet voldoen en/of eisen ten aanzien van het werkproces.

Aan het eigenlijke beeldende werk gaat een analyse van de probleemstelling vooraf. Vervolgens bepaalt de leerling hoe hij wil gaan uitwerken en aan welke criteria/doelstellingen zijn uitwerking moet voldoen. Dat alles beschrijft hij in het eerste deel van het procesverslag.

In het gebied van de autonome beeldende kunst en vormgeving ligt het accent op de (persoonlijke) weergave van wat wordt waargenomen en/of wordt voorgesteld. In het gebied van de toegepaste beeldende kunst en vormgeving ligt het accent op de (directe) toepasbaarheid en doelgroepgerichtheid. Op beide gebieden is het werkproces (toepassing van beeldende middelen en techniek) doelgericht; dat wil zeggen dat inhoud en vormgeving een zodanig verband hebben dat het resultaat van het proces (het beeld) duidelijk op de beschouwer overkomt.

Voorwaarde is dat de probleemstellingen mogelijk maken dat de leerling naar aanleiding van de opdracht activiteiten kan uitvoeren die onderdeel uitmaken van het proces van beeldend vormgeven. Accent in het proces ligt op het veelvuldig maken van keuzes bij het vormgeven. De volgende activiteiten zijn te onderscheiden:

- verzamelen van gegevens over de probleemstelling en oplossingen van beeldende kunstenaars en vormgevers;
- ontwikkelen van ideeën voor beeldende oplossingen, deze beschrijven en criteria/uitgangspunten/doelstellingen vastleggen in het procesverslag (deel 1);
- maken van een werkplan;

- doen van beeldend onderzoek naar mogelijke oplossingen door middel van zelf uitgevoerde experimenten, schetsen, studies, proeven. De leerling kan hierbij voor (deel)oplossingen ten minste twee alternatieven ontwikkelen;
- evalueren van beeldend onderzoek, maken en toelichten van keuzes;
- resultaat van onderzoek uitwerken in een afrondingsfase waarbij de vorderingen steeds geëvalueerd worden;
- verslaggeving van het werkproces in deel 2 van het procesverslag;
- maken van een presentatie.

4.2 Kunst (dans)

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Dans en maatschappij

1. *De kandidaat kan zelfstandig onderzoek verrichten naar een onderwerp dat direct of indirect verband houdt met dans, (alleen vwo:) waarbij zowel de historisch-artistieke als cultureel-maatschappelijke en religieuze verbanden belicht worden.*

De leerling is vrij in het maken van een keuze voor het onderwerp van het zelfstandig onderzoek. Voorwaarde is dat het onderwerp direct of indirect verband houdt met relaties tussen dans en maatschappij. Deze eindterm geeft de gelegenheid om op basis van interesse dieper te graven in maatschappelijke achtergronden van dans. Inspiratiebron kan de eigen ervaring zijn op praktisch of theoretisch gebied: een voorstelling, tv-uitzending, een boek, artikel, interview, enzovoort. Dergelijke bronnen kunnen ook gebruikt worden bij het uiteindelijk onderzoek. Internet kan je op ideeën brengen, zie bijvoorbeeld de site 'Dans maar' <http://proto4.thinkquest.nl/~kld011/dansmaar/index.php>. Daarnaast kan aangeknoopt worden bij de leerstof van subdomein A2 en/of van kunst (algemeen). Van de vwo-leerling wordt expliciet verwacht dat het onderwerp in een bredere maatschappelijke context wordt geplaatst: de in de eindterm genoemde historisch-artistieke, cultureel-maatschappelijke en de mogelijke religieuze c.q. levensbeschouwelijke aspecten.

Subdomein A2: Historische ontwikkeling

2. *De kandidaat kan de verschillende stromingen en genres binnen de westerse theaterdans benoemen en in verband brengen met de historisch-artistieke, cultureel-maatschappelijke en/of religieuze context, en kan omschrijven waaruit de invloed op en van niet-westerse (theater)dans bestaat.*

Het betreft hier uitsluitend de ontwikkeling van de Westerse theaterdans. In grote lijnen: van hofballet en klassieke dans tot postmoderne, expressionistische en jazzdans. De niet-westerse dans komt daarbij alleen aan bod voor zover ze in de historische ontwikkeling een rol speelt. Hierbij wordt onder andere gedacht aan de belangrijke invloed van de Afrikaanse dans op de Westerse dans (het ontstaan van de jazzdans en tapdans), of de invloed van de Westerse moderne dans op Japanse danskunst (butoh). Ook op andere terreinen en met andere culturen vindt wederzijdse beïnvloeding met en door het Westen plaats zoals in het geval van bijvoorbeeld zigeuners, Joden, Noord-Afrikanen, Indiërs.

Subdomein A3: Analyseren

3. *De kandidaat kan de choreografie, de structuur en de inhoud van dansstukken c.q. fragmenten beschrijven, met elkaar in verband brengen en (alleen vwo:) op basis daarvan een eigen visie geven.*

De leerling geeft blijk van enig inzicht in de structuur (opbouw, gehanteerde danstechniek/stijl, enzovoort) van het getoonde dansstuk. Ook is hij in staat om de indruk die de vertolking heeft achtergelaten te verwoorden. Vaak gaat dat het beste door (minstens) twee dansstukken met elkaar te vergelijken. Bij het geven van een eigen visie door de vwo-leerling kan gelet worden op:

- inhoud: welke betekenis kan er aan gegeven worden, gebruikte thematiek, concreet verhaal, specifieke boodschap, abstract gegeven;
  - vorm: stijl (danstechnisch/cultuur-historisch), choreografische opbouw of vorm.
- Dit alles kan onderzocht worden naar aanleiding van een bezochte dansvoorstelling en/of aan de hand van filmfragmenten op video of dvd.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Dansen

4. *De kandidaat kan op een dansvaardige en expressieve wijze gevoelens, ervaringen en ideeën in dans vertalen en vertolken en daarbij doelgericht:*

- *samenwerken met anderen;*
- *muzikale, beeldende en dramatische elementen in dans hanteren.*

Dansvaardigheid

Hieronder worden zowel de fysieke mogelijkheden verstaan als de mogelijkheid om eigen invulling en betekenis aan dans te geven. Onder fysieke mogelijkheden wordt verstaan: totaalbeweging van het lichaam, isolatiebewegingen van het lichaam, evenwicht, coördinatie, uithoudingsvermogen, voortbeweging, symmetrische en asymmetrische bewegingen, springen, vallen, balanceren, enzovoort.

Daarnaast gaat het om de basisaspecten van dans:

- tijd: tijdsduur (lang, kort), ritme (gelijk en ongelijk), cadans, herhaling, frasering, enzovoort;
- kracht: spanning versus ontspanning, aard van de spanning, spiertonus, zacht, fel, enzovoort;
- ruimte: richtingen (voor, zij, achter, diagonaal), lagen (laag, midden, hoog), patronen (rechthoekig, cirkel, rij, slinger, spiraal), vormen in de ruimte en lichaamsvormen (rond, hoekig, parallel, tegengesteld, enzovoort).

In dans zijn verschillende danssoorten en dansvormen te onderscheiden, zoals klassiek ballet, moderne dans, jazzdans, tapdans, dansexpressie en folkloredans. Elk van hen kent vaak een eigen basistechniek en daaraan verbonden terminologie (namen van passen, sprongen, posities, enzovoort).

Expressie

Bij het operationaliseren van het begrip 'expressie' voor dans worden twee afzonderlijke invalshoeken benadrukt: enerzijds is het een wezenlijk aspect bij het kunnen presenteren van bestaande of aangereikte dans, anderzijds is het een eigen, persoonlijk, fundamenteel uitgangspunt voor het zelf creëren van dans.

Samenwerken met anderen

Bij het uitvoeren van dans(stukken) is het van belang dat de danser zich bewust is van de plaats die hij in de choreografie inneemt en de plaats die hij ten opzichte van de

andere uitvoerenden inneemt. Dit bewust-zijn draagt aanzienlijk bij aan de helderheid van de vertolking van het dansstuk en aan de samenwerking en collegialiteit met de mede-uitvoerenden.

Muzikale, beeldende en dramatische elementen in dans hanteren.

Het gaat er om elementaire inzichten van andere kunstvakken bij dans te betrekken.

- Hierbij verstaat men onder 'muzikaal' het volgende: 2/4, 3/4, 4/4 en 6/8 maatsoorten, regelmatige en onregelmatige, enkelvoudige en samengestelde maatsoorten, dynamiek, melodie, ritme, structuur en frasering, diverse muziekstijlen.
- Bij 'beeldend' denkt men onder andere aan schilderijen, tekeningen, beeldhouwwerk, foto's, film, video, objecten (bijvoorbeeld tafels, stoelen, kisten, stokken), materialen (zoals stenen, papier, doeken en dergelijke).
- Onder 'dramatisch' verstaat men alles rond verbale en non-verbale taal en inhoud betreffende (vooral) menselijke relatievormen (uitspraken, tv- en krantennieuws, actualiteiten, gedichten, verhalen, enzovoort).

Subdomein B2: Vormgeven

5. De kandidaat kan:

- *alleen of samen met anderen improviseren vanuit opdrachten;*
- *de resultaten structureren tot een herhaalbare compositie met gebruik van dansante aspecten en vormgevingsmiddelen;*
- *uitgangspunten, doel, keuzes en werkproces toelichten en verantwoorden.*

Improviseren

Hierbij kan gedacht worden aan het vormgeven aan een abstract of een concreet thema, een verhalend gegeven, enzovoort. Daarin wordt gewerkt vanuit een puur dansant, dramatisch, muzikaal of beeldend uitgangspunt.

Compositie

Een afgerond stuk bestaat uit drie componenten: begin, uitwerking/ontwikkeling en afwerking (slot). Onder 'herhaalbaar' verstaan we dat de improvisatie een vaste vorm heeft gekregen en dus op een ander moment in dezelfde vorm opnieuw uitgevoerd kan worden.

Vormgevingsmiddelen

Met 'vormgevingsmiddelen' bedoelen we het gebruik van decor, licht, kostuum, muziek/geluid, grime en dergelijke. Het gebruik van audiovisuele apparatuur kan bij het vak dans op verschillende wijzen toegepast worden: enerzijds als hulpmiddel bij het instuderen, registreren, observeren en analyseren; anderzijds als actief middel dat in de dans geïntegreerd wordt (met name wanneer het audiovisuele element onderdeel is van de dans zelf).

Subdomein B3: Presenteren

6. De kandidaat kan een danspresentatie:

- *maken voor publiek met het accent op overdracht, vorm en inhoud van het gebodene;*
- *(alleen vwo:) voorzien van beknopte publieksgerichte informatie.*

We verstaan hieronder een eenvoudige presentatie die uitgaat van de tot dan toe opgedane danservaring van de kandidaat. De leerling heeft een vinger in de pap bij programmasamenstelling, volgorde en dergelijke.

4.3 Kunst (drama)

Domein A: Vaktheorie

Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling om de theorie bij deze eindtermen te beperken tot het hedendaagse westerse theater. Ook niet-westerse aspecten dienen hierbij betrokken te worden.

Subdomein A1: Drama en maatschappij

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal in een gegeven cultureel-maatschappelijke context:

- kenmerken benoemen van theatrale uitingsvormen en orale tradities;
- samenhangen aangeven tussen functie, vorm en inhoud van toneel;
- dramatische aspecten benoemen van vormgegeven informatie op televisie en aangeven met welk doel ze zijn ingezet.

Bij *theatrale uitingsvormen en orale tradities* kan onder andere gedacht worden aan de oorsprong van dramatisch spel en de verbondenheid van dramatisch spel met mythen, rituelen en/of vieringen in verschillende culturen, aan verschillende vormen van dansdrama, community theatre en story telling. Indien hier geschikt materiaal voor beschikbaar is kan ook (op bescheiden schaal) een specifieke vorm van een bepaald land of een bepaalde regio aan de orde komen zoals het wajangtheater uit Indonesië, de tambu uit Curaçao, de vertellingen van de griot in Soedan-culturen of het gebruik van Anansi in Surinaamse orale tradities.

Tot de dramatische technieken om *informatie op televisie* vorm te geven behoren onder andere: fictie, encenering, verhaalopbouw, rolverdeling.

De in de eindterm bedoelde kenmerken (1^e streepje) en samenhangen (2^e streepje) kunnen behandeld worden met behulp van vergelijkingen, bijvoorbeeld 'De getemde feeks' van theatermaker Dirk Tanghe met een veertig jaar oude filmbewerking. Het onderwerp 'televisie' kan aan bod komen door het zelf maken van een korte film te verbinden aan informatie over presentatievormen van verschillende televisieprogramma's. Leerlingen moeten dan de vorm van een televisieprogramma gebruiken om opgedane kennis over een toneelstuk te presenteren.

Subdomein A2: Geschiedenis

2. De kandidaat kan de geschiedenis van het westerse theater in hoofdlijnen aangeven mede aan de hand van de historische en/of sociaal-maatschappelijke context van enkele speelstijlen en voor toneel belangrijke personen.

Dit subdomein is alleen voor vwo. Het gaat hier om de geschiedenis van het Griekse theater tot het hedendaagse westerse theater. Voorbeelden van voor toneel belangrijke personen zijn Aristoteles, Shakespeare, Brecht en Peter Brook.

Een vorm waarin leerlingen zich deze informatie eigen kunnen maken is bijvoorbeeld de opdracht om een beeld te geven van de gebeurtenissen rondom de opvoering van Hamlet in de tijd dat Shakespeare leefde. Ze verdiepen zich dan in het dagelijkse leven van de zeventiende eeuw, in de gespreksonderwerpen en dagelijkse conflicten die toentertijd actueel waren. Van daaruit bedenken ze scènes. Enerzijds werken leerlingen dan aan vaardigheden zoals het maken en presenteren van een scène en anderzijds verdiepen zij zich in de tijd en omstandigheden waarin Shakespeare leefde. Materiaal over Shakespeare kunnen leerlingen volop vinden in boeken en op internet.

Subdomein A3: Betekenis

3. De kandidaat kan:

- *de onderlinge samenhang benoemen van de belangrijkste theatrale begrippen;*
- *theatrale conventies aangeven en aanwijzen, evenals de betekenissen die ze kunnen oproepen.*

Theatrale conventies zijn onder meer: stemmingsinleiding, openingsbeeld, eindbeeld, genre, (speel)stijl, monoloog, dialoog, spanningsopbouw, rol-opbouw, mise-en-scène, decor, belichting. 'Aanwijzen' van conventies en betekenissen heeft betrekking op voorstellingen, maar ook op tv-drama. De genoemde vaardigheden ondersteunen het beschouwen zoals omschreven in het volgende subdomein.

Subdomein A4: Beschouwen

4. De kandidaat kan:

- *een toneelvoorstelling informatief beschrijven;*
- *aangeven met welke theatrale middelen de inhoud vormgegeven is;*
- *een eigen mening geven over de effectiviteit van enkele van deze middelen.*

Inhoudelijk behoeft deze eindterm geen toelichting. Het is zinvol om aan te sluiten bij de werkwijze en doelstelling van CKV (met name de CKV-domeinen 'Culturele activiteiten' en 'Praktische activiteiten'). Daarbij gaat het zowel om overeenkomsten als verschillen. Didactisch en inhoudelijk is er sprake van verdieping, enerzijds door te koppelen aan de andere eindtermen in domein A, anderzijds door verbindingen te leggen met de praktijk in domein B.

Het *gezamenlijk* bekijken van een voorstelling en daarvan verslag doen, bijvoorbeeld met behulp van een kijkwijzer, is een goede basis voor een kritische kijk op eigen spel. Er kan dan tijdens spelaanwijzingen gerefereerd worden aan de voorstelling die iedereen gezien heeft. Op deze wijze krijgen onderdelen van vaktheorie een inbedding in de praktijk van het spelen en maken van rollen en scènes.

Domein B: Praktijk

Elke docent kan eigen accenten leggen met grofweg de keuze uit werken aan acteren, werken vanuit vaste tekst, werken vanuit improviseren en werken vanuit vormgeving.

Subdomein B1: Spelen

5. De kandidaat kan:

- *spelgegevens combineren en toepassen, en daarbij gebruikmaken van timing en verandering in stemgebruik en bewegingspatroon;*
- *de interactie tussen personages intensiveren door middel van actie en reactie;*
- *in spel een sociaal of maatschappelijk vraagstuk analyseren en onderzoeken.*

Spelgegevens

Hieronder verstaan we rol, actie, motief, ruimte/plaats, tijd, verhaal.

Stemgebruik houdt in dit verband in dat een leerling:

- een tekst (proza en poëzie) vorm geeft door gebruik te maken van voordrachtstechnieken, zoals tempo, pauzering, intonatie, ritme, intensiteit (inclusief volume), klankkleur;
- met de stem in zijn spel gebruik maakt van timing.

Met een verandering in het bewegingspatroon kan de leerling een wisseling van personage aangeven. Het gaat hierbij om aspecten als houding, beweging, gebaar en mimiek.

Meestal worden spelgegevens ingezet om de interactie (het gaat hier om de *fysieke* interactie) tussen een personage en de andere personages te intensiveren, dus actie en reactie.

Impulsen

Het in spel accepteren van impulsen is een basisvaardigheid: de leerling moet kunnen omgaan met de impulsen van anderen en de spelomgeving. Impulsen zijn onder meer tegenspel van anderen, reacties van het publiek, maar kunnen ook uitgaan van rekwisieten en decorstukken.

Daarnaast kan de leerling ook zelf impulsen aangeven. Echter: het zodanig geven van voorzetten dat medespelers hier *gericht* op kunnen inspelen is een te hoge eis.

Onderzoeken

Bij in spel analyseren en onderzoeken kan gebruik worden gemaakt van technieken van onder andere Brecht (leerstuktechnieken, vervreemdingstechnieken) en Boal (standbeeldentheater, forumtheater) en daarvan afgeleide technieken.

Subdomein B2: Vormgeven

6. De kandidaat kan:

- *een rol opbouwen gebaseerd op personage en dramatische ontwikkeling;*
- *scènes creëren en realiseren, rekening houdend met de intentie ten opzichte van het publiek.*

Een rol opbouwen

Kenmerken die in een personage kunnen worden aangebracht zijn onder meer: leeftijd, geslacht, karakter, sociale status, relatie tot andere personages. Deze kenmerken kunnen worden vormgegeven via onder meer houding, bewegingspatroon, stemgebruik, taalgebruik, emoties, handelingspatroon.

Scènes maken

Bij het uitwerken en vormgeven van een scène houdt de leerling uiteraard rekening met de achterliggende bedoeling die hij heeft ten opzichte van het publiek, bijvoorbeeld: laten meeleven, laten nadenken, vermaken, boeien, informeren, ontroeren.

Bij het ontwerpen van een encenering kan de leerling rekening houden met minimaal twee van de volgende aspecten: kijkrichting; afstand en positie ten opzichte van medespelers en publiek; ruimteverdeling van het speelveld; looplijnen; hoogte; diepte. Bij het vormgeven van een scène kunnen ook materiële middelen worden ingezet, zoals decor, rekwisieten, licht, geluid, grime, kostuums. De eis daarbij is dat ze *functioneel* worden toegepast.

Subdomein B3: Presenteren

7. De kandidaat kan:

- *spel- en vormgevingsvaardigheden toepassen bij het optreden voor een publiek;*
- *het publiek van de nodige informatie voorzien.*

We onderscheiden hierbij solo-optreden en optreden samen met anderen.

- Een optreden bij een solo kan bestaan uit: een monoloog vanuit een of meerdere rollen, het vertellen van een verhaal als verteller of het voordragen van poëzie.
- Een optreden samen met anderen kan bestaan uit: het uitspelen van een of meerdere scènes op basis van een vaste toneeltekst, een andere tekst (bijv. een verhaal) en/of op basis van improvisaties.

Voor publiek kan informatie als de beschrijving van de inhoud zinvol zijn, maar soms ook achtergrondinformatie over de opvatting van de regisseur.

Samenhang tussen de subdomeinen

Het werken met vaste teksten van een schrijver uit de theatergeschiedenis zoals van Bertolt Brecht biedt aanknopingspunten voor het onderdeel vaktheorie, maar ook voor praktijk. Een voorbeeld:

de leerlingen bekijken videobeelden van een opvoering van 'Mahagonny' van Brecht en hen wordt gevraagd de vervreemdingstechnieken aan te wijzen die werden gebruikt in de encenering. Vervolgens wordt een scène in verschillende stijlen gespeeld met het doel vast te stellen welke verschillende gevoelens die oproepen bij de kijker. Dat maakt de leerlingen bewust hoe een speelstijl verschillende gevoelens kan oproepen bij de kijker. Zo ontdekken ze hoe bij een 'Brechtiaans' vormgegeven scène er meer afstand is en daardoor meer appèl gedaan wordt op het denken van de toeschouwer. Het zelf spelen en maken en de theorie versterken elkaar, waarbij de basis ligt in het plezier tijdens het spelen en het optreden voor publiek.

4.4 Kunst (muziek)

Domein A: Vaktheorie

De stofomschrijving bij de subdomeinen geeft het kader aan van vaardigheden en begrippen bij het samenstellen van luistertoetsen. Bij de punten onder het kopje Kennis gekoppeld aan luistervaardigheid gaat het om opdrachten waarin vanuit het beluisteren processen als herkennen, benomen, analyseren en interpreteren een rol spelen. Bij de punten genoemd onder het kopje Kennis gaat het om begrippen die gekend moeten worden in de context van vragen en opdrachten.

Subdomein A1: Waarnemen en weten

1. De kandidaat kan:

- *een muzieknootatie volgen;*
- *klinkende eenvoudige ritmes en melodiefragmenten noteren;*
- *muzikale aspecten onderscheiden, herkennen en benoemen naar aanleiding van klinkende voorbeelden.*

Een toelichting op de inhoud van deze eindterm wordt gegeven in samenhang met die op de volgende eindterm. Zie aldaar.

Subdomein A2: Analyseren en interpreteren

2. De kandidaat kan:

- *muzikale structuren analyseren naar aanleiding van klinkende voorbeelden;*
- *muzikale processen interpreteren;*
- *zijn muzikale beleving in verband brengen met de muzikale aspecten, betekenissen en functies van muziek.*

In het oorspronkelijke examenprogramma staat een uitgebreide stofomschrijving, onderverdeeld in de volgende categorieën:

- Ritme, Maat, Tempo, Melodie, Toonsoort, Samenklank, Dynamiek, Uitvoeringpraktijk.

Deze categorieën zijn elk op zich onderverdeeld in 'Kennis gekoppeld aan

luistervaardigheid' en 'Kennis', uitgezonderd Samenklank en Uitvoeringpraktijk die alleen betrekking hebben op 'Kennis gekoppeld aan luistervaardigheid'.

- Klankkleur: Herkennen van de instrumentengroepen en de daarbij vermelde instrumenten (waarvan sommige benoemd mogen worden in termen van verwant klinkende instrumenten).

Het gaat om de volgende groepen: slaginstrumenten, blaasinstrumenten, snaarinstrumenten, de menselijke stem, koren, orkesten, oude instrumenten, niet-westerse instrumenten.

Bij klankkleur wordt ook aandacht besteed aan de emancipatie van de klankkleur in de twintigste eeuw met aandachtspunten als 'klankkleur als stijlkenmerk', 'integreren van instrumenten uit andere culturen', 'de ontwikkeling van elektronische geluidsbronnen', enzovoort.

Bij de muzikale aspecten 'melodische relaties' en 'muzikale structuren' gaat het onder andere om 'Herkennen van motiefverwerking', 'Analyseren van muzikale zinnen in termen van thema, muzikale zin, voor-, tussen- en nazin', 'Inzicht hebben in de indeling van de hoofdvorm', enzovoort.

Bij de genoemde inhouden moet een leerling enkele met name genoemde algemene structuurbegrippen kunnen gebruiken, zoals tegenmelodie. Zie verder paragraaf 4.6 Begrippen.

Subdomein A3: Muziek en cultuur

3. De kandidaat kan:

- *historische ordening aanbrengen in de ontwikkeling van muzikale vormen en genres;*
- *hem bekende werken plaatsen in de ontwikkelingslijn van muzieksoorten, in een geografische regio en een maatschappelijke context en kan daarbij verbanden leggen tussen cultuurhistorische perioden;*
- *hem onbekende werken plaatsen op basis van culturele, stilistische, vormtechnische en muziekhistorische argumenten.*

Voor het aanbrengen van een historische ordening is globale kennis van de voornaamste perioden, regio's en stijlen nodig. In het oorspronkelijke examenprogramma staat een uitgebreide stofomschrijving met specificaties van de volgende perioden/stijlen: Middeleeuwen, Renaissance, Barok, Weense klassieken, Romantiek en de Twintigste eeuw. De laatstgenoemde periode is weer onderverdeeld in

- Twintigste eeuw (I): Impressionisme, Expressionisme, Neoklassieken, Elektronische Muziek, Avant-garde.
- Twintigste eeuw (II):
  - Jazz: (West-)Afrikaanse elementen in de Jazz, Westerse elementen in de Jazz
  - Jazzstijlen: 1900 - Oude stijlen (New Orleans, Dixieland, Chicago), 1930 - Swing, 1940 - Bop, 1960 - Free Jazz, 1970 - Fusion (Rockjazz)
  - Popmuziek: Rock, Soul, Popmuziek in samenhang met andere muziekstijlen
  - Niet-westerse muziek: Noord-, Midden- en Zuid-Amerika/het Caribische gebied.

De specificaties van deze periodes/stijlen zijn onderverdeeld in de categorieën 'Kennis gekoppeld aan luistervaardigheid' en 'Kennis'.

De leerling kan historisch-stilistische vragen beantwoorden binnen de context van de aangeboden muziek. Dat komt neer op het beluisteren, analyseren en interpreteren van klinkende voorbeelden, al dan niet met partituur.

De leerling kan composities historisch belichten vanuit de formele aspecten, maar ook de functionele aspecten (zoals de maatschappelijke, religieuze en sociale betekenis van

de compositie) krijgen aandacht; zo ook de stilistische ontwikkeling van de componist of de sociale status van de musicus. Dat zal bij toetsing resulteren in:

- bepalen van stijl of periode waarin de compositie is geschreven en/of het geven van argumenten daarvoor;
- plaatsen van muzikale aspecten in een historisch verband en/of het geven van argumenten daarvoor;
- verband leggen tussen muziek en verschillende (cultuur)historische perioden, stijlen en genres;
- verband leggen tussen een aangeboden geschreven tekst en een compositie.

De leerling toont kennis van muziekgeschiedenis door middel en/of naar aanleiding van een zelf gekozen onderwerp, bijvoorbeeld in de vorm van:

- een werkstuk of een presentatie;
- een dossier met verslagen van bezochte concerten, beluisterde muziekwerken, bestudeerde literatuur, enzovoort.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Zingen en spelen

4. De kandidaat kan:

- *een gevarieerd repertoire uitvoeren van één- en meerstemmige vocale en/of instrumentale muziek;*
- *onvoorbereid een melodie/muziekstuk spelen.*

Het musiceren gebeurt zoveel mogelijk handelend vanuit een bewuste benadering van het notenbeeld. De leerlingen kunnen - alleen en in samenwerking met anderen - problemen oplossen die voortvloeien uit het tot stand (willen laten) komen van muziek. Binnen de ruimte die voor het musicerprogramma op school beschikbaar is, en dat waartoe de leerlingen (gelet op hun instapniveau) redelijkerwijs in staat zijn, gaat het om een zo groot mogelijke variatie in het musiceren. Daarbij wordt gelet op:

- een zo breed en gevarieerd mogelijk repertoire;
- allerlei (veel voorkomende) ritmische figuren, tempi en tempowisselingen, maatsoorten, opmaat, maatwisselingen;
- majeur, mineur, alteraties en chromatiek;
- correct uitvoeren van de dynamische aanwijzingen en toepassen van juiste articulatie, frasering en toonvorming.

Subdomein B2: Improviseren en componeren

5. De kandidaat kan muziek improviseren en componeren, vanuit een probleemstelling en met weloverwogen gebruik van muzikale materialen en middelen.

Bij improviseren/componeren kan gedacht worden aan:

- ritmes binnen diverse maatsoorten improviseren/componeren;
- een gegeven ritme vervolgen;
- een eenvoudige melodie improviseren/componeren naar keuze in majeur en mineur, op een bluesladder of pentatonische reeks;
- scatten op een pop/jazz ballad;
- een improvisatie uitvoeren naar aanleiding van een verhaal, gedicht of buitenmuzikaal gegeven;
- een melodie improviseren/componeren op een gegeven/gekozen tekst;
- een melodie improviseren/componeren op een bluesschema of een ander akkoordschema.

De computer kan een geschikt hulpmiddel zijn bij het realiseren van muziek. Een computer biedt veel ontwikkelingsmogelijkheden en mogelijkheden voor zelfstandig, probleemoplossend en onderzoekend handelen. Enkele voorbeelden:

- Bij het componeren werkt de leerling een muzikaal halfproduct af:
  - ingespeelde melodieën instrumenteren;
  - ingespeelde motieven tot een muzikale vorm arrangeren;
  - bij een ingespeelde begeleiding melodieën schrijven of andersom.
- De leerling kan zelf een meerstemmig stuk, partij voor partij, inspelen en bewerken.
- Bij het improviseren kan een - al dan niet zelf ontworpen - begeleidingsprogramma voor de basis zorgen waarop vervolgens wordt geïmproviseerd.
- Een sequencerprogramma kan voor een 'loop' zorgen: een steeds herhaald akkoordpatroon of basisbegeleiding.

4.5 Kunst (algemeen)

De eindtermen van kunst (algemeen) vallen onder het centraal examen. Maar in het schoolexamen voor kunst kunnen - indien het bevoegd gezag daarvoor kiest - een of meer van de onderwerpen uit Domein C in combinatie met Domein A en Domein B opgenomen worden. Vanuit die mogelijkheid beschouwen we in deze paragraaf de eindtermen van kunst (algemeen).

Domein A: Vaardigheden

1. De kandidaat kan:

- *de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, dans, drama en muziek die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur;*
- *informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven;*
- *bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren;*
- *overeenkomsten en verschillen noemen en beargumenteren met betrekking tot het beschouwingsapparaat bij de vier kunstdisciplines (alleen vwo).*

Het al dan niet belangrijk zijn van termen en begrippen hangt af van hoe nodig ze zijn voor het bereiken van twee doelen:

- vaardigheid (adequate receptie en reflectie)
- kennis (begrip van verbanden tussen kunst en cultuur).

Deze doelen hangen vanzelfsprekend met elkaar samen en met de inhoud van de domeinen B en C. De functie van kunst zoals aangegeven in de invalshoeken van domein B kan maar zelden los worden gezien van het kunstwerk zelf. Ook in het werkveld vindt men het ongewenst functie en kunstwerk geheel los te koppelen. Voor het nader beschouwen / beluisteren van een kunstwerk in het kader van kunst (algemeen) is vaak een disciplinegeoriënteerd begrippenapparaat nodig. Op dit punt ligt koppeling aan het programma van de betreffende kunstdiscipline voor de hand. Het examenprogramma en de syllabus voor het centraal examen bevatten geen van beide een lijst. We komen hier op terug in paragraaf 4.6.

Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Dit domein beschrijft zes invalshoeken. De concrete invullingen zijn verbonden met de onderwerpen, genoemd in domein C eindterm 8. Daardoor speelt de historische context altijd een rol in de uitwerking van elke invalshoek. Dat maakt het boeiend om invalshoeken -voor zover relevant- ook (kunst)vakspecifiek te hanteren in het beschouwen van werk (zowel vaktheorie als eigen werk van de leerling). In de syllabus van het centraal examen staat een uitgebreide toelichting op domein C. Daarin staat per onderwerp een nadere uitwerking van de invalshoeken.

Subdomein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing

2. De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhouden de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken.

Dit houdt ook in dat de leerling de in de verschillende kunstdisciplines meest voorkomende mythologische en religieuze onderwerpen en genres herkent en deze in verband brengt met de bedoelde visies en doelen. Datzelfde geldt voor onderwerpen en genres die ontleend zijn aan het leven van alledag, burgerlijke moraal en historische bronnen.

Subdomein B2: Kunst en esthetica

3. De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen.

De leerling kan deze ideeën over kunst herkennen en beschrijven, en daarbij een relatie leggen met de historische context. Die ideeën hebben consequenties voor de waardering van kunst. De leerling kan dit verband leggen.

Dit domein is nu ook in het centraal examen voor havo opgenomen. De ervaring leerde dat het esthetisch aspect als vanzelfsprekend deel uitmaakt van de leerstof, met name als het om concrete voorbeelden gaat. Koppeling met Vaktheorie van de gekozen kunstdiscipline is op vwo al normaal en ligt nu ook formeel voor havo meer voor de hand.

Subdomein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

4. De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar.

Het gaat hierbij (in de historische context) om

- de positie van de kunstenaar in relatie tot vraag en aanbod in het kunstbedrijf;
- functies en doelen van kunst in dienst van politieke ideeën;
- welke inhoud (boodschap, propaganda, verzet) hierbij uitgedrukt wordt.

Subdomein B4: Kunst en vermaak

5. De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaakfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek.

Een in onze samenleving regelmatig terugkerend discussiepunt is de plaats die kunst in onze maatschappij (en daarmee ook in het onderwijs) heeft. Vaak speelt daarbij het vermaakselement een rol en in het verlengde daarvan de vraag of dat niet gelijk is aan oppervlakkigheid, het onderscheid tussen hoge en lage cultuur, enzovoort. In voorbereidingen op het schoolexamen kunnen actuele discussies verbonden worden met leerstof uit kunst (algemeen), met name het onderwerp massacultuur (bijvoorbeeld

Hollywoodfilms, tv, reclame, stripverhalen, posters, megatentoonstellingen en manifestaties, kleding, popmuziek, soaps, videoclip, musicals). Juist het verbinden met kunstuitingen uit andere onderwerpen in domein C maakt historische gegevens actueel en verdiept de visie op polemieken in onze tijd. Enkele willekeurige voorbeelden uit de stofomschrijving voor het centraal examen:

- vermaaksfunctie van hofdans, opera, thema's zoals Liefdes der goden, Villa's als 'lustoorden' (hofcultuur);
- salons en schouwburgen als plaatsen van sociaal gebeuren (cultuur van Romantiek en realisme).

Subdomein B5: Kunst, wetenschap en techniek

6. De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.

Het gaat bij deze invalshoek voornamelijk om voorbeelden. De specificaties van de invalshoek in de stofomschrijving voor het centraal examen kunnen een inspiratiebron zijn voor een eventueel profielwerkstuk. In hoofdstuk 6 komen we hier nog op terug.

Subdomein B6: Kunst intercultureel

7. De kandidaat kan aangeven hoe Westerse en niet-Westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden.

In de specificaties voor het centraal examen gaat het voornamelijk om voorbeelden van Westerse kunstuitingen en informatie over niet-Westerse kunst voor zover die in de kunstuitingen aanwijsbaar is. We kijken daarmee door de bril van de betreffende kunstenaar in diens culturele context. Exposities in volkenkundige musea hebben daar 'geen last' van, maar vallen over het algemeen buiten het zogeheten kunstcircuit. De laatste decennia is er een toenemende kunstgerichte belangstelling voor niet-Westerse kunst. Het voordeel van de specialisatie in een kunstdiscipline is dat de mate waarin aandacht wordt besteed aan bepaalde niet-westerse kunstuitingen wordt bepaald in het kader van vaktheorie en/of praktijk en dus niet wordt begrensd door de eindterm in dit subdomein. Wel kunnen de specificaties binnen kunst (algemeen) helpen om startpunten te kiezen, bijvoorbeeld wisselwerkingen in Chinees porselein - Delfts aardewerk (burgerlijke cultuur van Nederland) en items in het onderwerp cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw zoals onderzoek volksmuziek (Bartók), Jazz, niet-Europese invloeden op Picasso, Matisse en Kirchner, exotische aspecten van Ballets Russes.

Domein C: Onderwerpen

8. De kandidaat kan de eindtermen van domein A en B toepassen op voorbeelden uit de volgende onderwerpen:

- *de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;*
- *de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;*
- *de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;*
- *de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;*
- *de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;*
- *de massacultuur vanaf 1950.*

In het oorspronkelijke examenprogramma is in het Aanhangsel een gedetailleerde beschrijving van de leerstof opgenomen. Een bijgestelde variant staat in de syllabus voor het centraal examen van kunst. Wat er is bijgesteld staat in hoofdstuk 1 van deze

handreiking. De genoemde onderwerpen en hun specificaties kunnen aanleiding zijn om keuzes te maken binnen het terrein van vaktheorie. De benaderingswijze is echter vanuit een andere insteek (groveweg 'kunst benaderen vanuit de cultuur' versus 'culturele context benaderen vanuit de kunstuiting'). Docenten zullen vanuit hun vakbenadering daardoor vakinhoudelijk belangrijke periodes, stromingen en dergelijke missen. Afhankelijk van de visie van de docent is dat een probleem: wanneer bijvoorbeeld een kunsthistorisch overzicht als raamwerk wordt gebruikt, dan is de theorie voor kunst (algemeen) en de gekozen kunstdiscipline niet altijd te koppelen. Een dergelijk overzicht is echter nergens verplicht. Maar het is ook niet verboden en er is van de nood een deugd te maken: de verschillen op dit punt tussen kunst (algemeen) en de vakspecialisatie kunnen aanleiding zijn om de leerling zelf onderzoek te laten verrichten.

4.6 Begrippen

De inhoud van het vak kunst veronderstelt kennis van een behoorlijk aantal begrippen. Oorzaak is het multidisciplinaire karakter van kunst (algemeen): vakspecifieke begrippen afkomstig uit vier verschillende disciplines. Het te hanteren begrippenapparaat kan niet erg specialistisch zijn, omdat het gehanteerd moet kunnen worden door leerlingen uit elk van de vier kunstdisciplines.

Een complicerende factor is dat sommige woorden in meer dan één kunstvak gebruikelijk zijn (bijvoorbeeld compositie in muziek en in beeldende vormgeving). De complicatie valt wel mee zolang begrippen in een directe relatie tot de kunstuiting (dus het beschouwen c.q. beluisteren) worden gebruikt. Bovendien zijn daardoor de onderlinge verbanden tussen de begrippen duidelijk. In 2000 heeft de Werkgroep 'Model Kunstbeschouwen' een gelijknamige publicatie samengesteld die via KPC Groep of internet <http://www.kpcgroep.nl/publicaties/publicatie/main.asp?pubID=182> is te bestellen of te downloaden. Daarin zijn onder meer vakgerichte analyseschema's opgenomen met toelichtingen, zoals het hoofdstuk 'DRAMA toelichting bij het analyseschema'. Daarin worden ook verscheidene begrippen en vaktermen in onderlinge samenhang benoemd en toegelicht, bijvoorbeeld 'personage', 'bedrijf' en 'scène'.

Afhankelijk van de situatie kan een leerling ook iets hebben aan alfabetische woordenlijsten die voor de meeste kunstvakken zijn uitgegeven. Ook op internet zijn dergelijke bronnen te vinden. De eerder genoemde publicatie 'Model kunstbeschouwen' is niet door de CEVO geautoriseerd evenmin als welke andere uitgave dan ook. Het probleem is niet zozeer de juistheid van of verschillen in begripsomschrijvingen, maar de hoeveelheid. Zoals in een woordenboek meer woorden staan dan een mens in het dagelijks leven gebruikt, staan er in de lijsten meer begrippen dan de leerling voor zijn examen nodig heeft. Dat is in principe handig voor het geval in een tekst een bijzonder begrip voorkomt. Voor leerlingen die naar zekerheid streven is dat echter niet altijd even prettig. De docent kan daar rekening mee houden door een soort van basiswoordenlijst samen te stellen. Voor de leerling is dan duidelijk wat *gekend* moet worden en wat *opgezocht* kan worden.

5. Mogelijkheden voor toetsing en weging (PTA)

Het examenprogramma bestaat voor de gekozen kunstdiscipline uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaktheorie
Domein B	Praktijk
Domein C	Oriëntatie op studie en beroep.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen. Ook als op het schoolexamen onderdelen van kunst (algemeen) worden getoetst, wordt er één eindcijfer voor het schoolexamen vastgesteld.

Het schoolexamen bestaat uit een examendossier met de volgende onderdelen:

- a toetsen met gesloten en/of open vragen;
- b praktische opdrachten.

5.1 Mogelijkheden voor toetsing

Voor de toetsing van de eindtermen met betrekking tot de gekozen kunstdiscipline ligt het voor de hand een onderscheid te maken tussen vaktheorie (domein A) en praktijk (domein B). Deze insteek behandelen we eerst; we kijken vervolgens naar andere mogelijkheden die meer op samenhang tussen de domeinen zijn gericht. In het verlengde daarvan kan worden gedacht aan afstemming met de leerstof voor het centraal examen. We noemen hieronder eerst enkele uitgangspunten voor het centraal examen van kunst (algemeen). Daarachter staan enkele overwegingen wat we hier uit kunnen overnemen (of juist niet) voor het schoolexamen.

Uitgangspunten van het centraal examen

In de vernieuwde tweede fase is kennis op zichzelf minder van belang dan het kunnen toepassen van kennis in concrete situaties. Dit is overigens geen breuk met de traditie omdat in de examens beeldende vormgeving en muziek tot nu toe het toepassen van kennis naar aanleiding van een context (afbeelding, muziekfragment) eveneens uitgangspunt was. Het verschil is dat er nu uitbreiding optreedt naar contexten van de andere kunstdisciplines en dat tekstueel uitgangsmateriaal een vaste plaats krijgt. Het tekstuele uitgangsmateriaal is divers van aard. Zo kunnen bijvoorbeeld voorkomen: een voorwoord uit een leerboek over dans, de beschrijving van een opera, een deel uit een wetenschappelijk artikel, een passage uit een boek over kunstgeschiedenis, een recensie van een muziekkuitvoering, een passage uit een brief, uitspraken van een kunstenaar, regieaanwijzingen bij een toneelstuk, de tekst van een lied, enzovoort. Een te grote omvang van het uitgangsmateriaal en de mogelijke onbekendheid bij de kandidaat van begrippen of feiten maken aanpassing vaak nodig.

Van de kandidaat wordt niet meer kennis gevraagd dan het examenprogramma aangeeft. Dat houdt meestal in dat de kandidaat de informatie in het uitgangsmateriaal niet kent.

Overwegingen voor vaktheorie in de kunstdisciplines

Toetsen

We maken in toetsen een onderscheid tussen reproductieve en productieve vragen.

- Sommige vragen zijn gericht op het reproduceren van kennis of het routinematig toepassen van kennis in een voor de leerling bekende situatie: reproductieve vragen.
- Bij andere vragen moet de leerling zijn kennis toepassen in een onbekende situatie. In dat geval moet hij ook vaak nog bedenken welke kennis van toepassing is. Dit zijn productieve vragen.

Om welke van de twee soorten (of een combinatie) gaat, bij toetsen voor vaktheorie zal er bijna altijd sprake zijn van afbeeldingen, video- en muziekfragmenten. De hiervoor weergegeven uitgangspunten voor kunst (algemeen) geven aan dat het samenstellen van vragen waarin ook teksten als bronnen voorkomen, een behoorlijk karwei is. Als de gebruikte methode er niet (voldoende) in voorziet, dan zijn er nog andere oplossingen voor dit probleem van de docent:

- gebruik maken van toetsen uit de afgelopen jaren voor kunst (algemeen);
- lid worden van een of meer vakcommunities:
<http://www.digischool.nl/communities/> waar in toenemende mate uitwisseling van toetsen plaatsvindt.

Een toets is niet alleen een middel voor de docent om cijfers te bepalen, maar ook een vorm van feedback voor de leerling. Toetsvragen die louter reproductief zijn, lijken niet te passen binnen vaktheorie, maar zijn als feedback toch waardevol. Dan zijn zelfs gesloten vragen handig en bovendien tijdbesparend.

Praktische opdrachten

Een geheel andere manier van toetsen is de praktische opdracht. De leerling kan bijvoorbeeld blijk geven van relevante kennis door middel en/of naar aanleiding van een zelf gekozen onderwerp. De vorm kan dan zijn:

- een werkstuk of een presentatie;
- een dossier met verslagen van bezochte concerten, beluisterde muziekwerken, bestudeerde literatuur, enzovoort.

Het voordeel is dat kennis, vaardigheden en inzicht in een samenhangend geheel worden getoond. Het eindresultaat kan echter niet met behulp van een antwoordmodel worden becijferd. Tegelijkertijd moet voor de beoordeling van de praktische opdrachten gebruik gemaakt worden van beoordelingscriteria die vooraf aan de kandidaat bekend gemaakt zijn. Bovendien wordt bij praktische opdrachten, voor zover relevant, het doorlopen proces door de kandidaat gedocumenteerd (onderwerpskeuze, vraagstelling, verrichte werkzaamheden, geraadpleegde hulpbronnen en dergelijke). Ook dat wordt in de beoordeling betrokken.

De beoordeling vindt daarom plaats aan de hand van rubrics. Het voorbeeld hieronder is van internet gehaald: www.webkwestie.nl/vo_digitheek/index.htm. en maakt onderdeel uit van een webkwestie voor Drama over Shakespeare. Deze webkwestie wil de bezoeker door een aantal videofragmenten en een schrijfplicht kennis laten maken met Hamlet en met de verschillende versies van het stuk. De leerlingen lezen fragmenten uit Hamlet en maken een bewerking van een tekstfragment. Op die manier leren ze de betekenis van het stuk te vatten en leggen ze het accent op wat zij interessant vinden.

De beoordeling gebeurt aan de hand van onderstaand schema:

<i>Onderdelen</i>	<i>Zeer goed</i>	<i>Goed</i>	<i>Erg matig</i>
<i>Begrijpen van het stuk en de gekozen scène</i>	Je hebt de dieperliggende betekenis uit de tekst gehaald	Je hebt een aantal verhelderende passages weten inlassen, maar toch heb je de tekst niet helemaal begrepen.	Het lijkt alsof je de betekenis van de scène niet vat.
<i>Creativiteit</i>	Je versie is creatief, origineel en verrassend.	Jouw tekst getuigt van een eigen inbreng.	Je hebt geen eigen stempel op je werk gedrukt. De aanpassingen die je hebt gedaan zijn slechts heel minimaal.
<i>Efficiënte oplossingen</i>	Je bent op zoek gegaan naar situaties en thema's die perfect passen binnen jouw moderne versie.	De keuzes die je hebt gemaakt om je tekst te herschrijven zijn niet steeds even passend.	Je hebt geen moeite gedaan om een actuele invulling te zoeken voor je scène.
<i>Taalgebruik</i>	Je taal versterkt de inhoudelijke keuzes die je hebt gemaakt.	Je probeert bewust om te gaan met je taalgebruik.	Je kiest je woorden niet secuur.
<i>Spelling</i>	Je taal is verzorgd, zonder grammaticale fouten of spellingsfouten.	Je maakte enkele spellings- en of grammaticale fouten.	Je maakt veel spellingsfouten en je zinnen kloppen grammaticaal ook niet.

Dergelijke opdrachten en toetsvormen zijn binnen een centraal examen niet haalbaar. Juist door ze wel toe te passen in het kader van het schoolexamen - al dan niet naast andere toetsvormen - krijgt de leerling een beoordeling die informatief is over zijn sterke en zwakke punten: kan hij kennis reproduceren, verbanden leggen, enzovoort.

Praktijkopdrachten en praktische opdrachten voor de kunstdisciplines

Opdrachten in het kader van domein B Praktijk zijn per definitie praktische opdrachten. Zoals hierboven al is aangegeven, zijn er ook binnen *vaktheorie* praktische opdrachten mogelijk. Niet elke praktische opdracht is dus een praktijkopdracht. Hieronder maken we per kunstdiscipline enkele opmerkingen over praktische opdrachten.

Beeldende vormgeving

Bij beeldende vormgeving zijn twee soorten praktische opdrachten.

- Beeldend werk dat door de kandidaat vervaardigd is (domein B).
- Opdrachten waarin reflectie op het eigen beeldend werk plaatsvindt, al of niet in relatie tot het beeldende werk van kunstenaars en vormgevers (domein A).

Dans

De praktische opdrachten zijn van de volgende aard:

- toetslessen (domein B, subdomein Dansen plus uit het subdomein Vormgeven: improvisatie);
- compositieopdrachten (domein B, subdomein Vormgeven: improvisaties structureren en daarbij vormgevingsmiddelen toepassen);
- presentatieopdrachten (domein B, subdomein Presenteren);
- geven van een toelichting/verantwoording bij de uitwerking van de compositie-/presentatieopdrachten (domein B, elementen uit de subdomeinen Vormgeven en Presenteren);
- uitvoeren van een onderzoek (domein A, subdomein Dans en maatschappij)

De presentatie van de drie eerstgenoemde praktische opdrachten uit domein B vindt plaats op een geëigende wijze (zoals dansuitvoering). De presentatie van het verrichte werk met betrekking tot de twee laatstgenoemde opdrachten kan op allerlei manieren plaatsvinden: een geschreven verslag, een essay of artikel, een mondelinge voordracht, enzovoort.

Drama

De praktische opdrachten zijn van de volgende aard:

- spelen, vormgeven en presenteren (domein B, de subdomeinen Spelen en Vormgeven, en van Presenteren het onderdeel Optreden);
- geven van informatie bij eigen of andermans dramatisch werk (domein B, van subdomein Presenteren het onderdeel Informeren);
- reflectie op dramatisch werk (domein A, de subdomeinen Betekenis en Beschouwen en, afhankelijk van de gekozen invulling, de subdomeinen Drama en maatschappij en Geschiedenis); het subdomein Betekenis wordt in samenhang met het subdomein Beschouwen uitgewerkt.

De presentatie van de praktische opdrachten uit domein B vindt plaats op een geëigende wijze (zoals optreden, publieksinformatie). De presentatie van het verrichte werk met betrekking tot domein A kan op allerlei manieren plaatsvinden: een geschreven verslag, een essay of artikel, een mondelinge voordracht, enzovoort.

Muziek

De praktische opdrachten zijn van tweeërlei aard:

- het instuderen en uitvoeren van composities en het improviseren (domein B);
- afhankelijk van de gekozen invulling, subdomein A2: Analyseren en interpreteren, het onderdeel 'muzikale structuren analyseren naar aanleiding van klinkende voorbeelden'.

5.2 Mogelijkheden voor weging en samenstelling van een PTA

In deze paragraaf wordt per kunstdiscipline een praktijkvoorbeeld gegeven. De voorbeelden zijn afgeleid van PTA's die ter beschikking zijn gesteld door de Berger Scholengemeenschap, Bergen (NH); Herman Wesselink College, Amstelveen; Rythovius College, Eersel en de SG Calvijn, Barendrecht. Daarvan is dankbaar gebruik gemaakt. Afhankelijk van de visie van de docent en de mogelijkheden op school is het herkenbaar, mogelijk inspirerend of niet toepasbaar. In de laatste twee gevallen kan het voorbeeld aanleiding zijn om nog eens fris naar het eigen PTA te kijken. We beperken ons in de voorbeelden tot havo vanwege de beknoptheid.

Beeldende vormgeving

studielast HAVO-4: 100 uren

aantal studiepunten: 2,5

Periode	Studiepunten	Stofaanduiding	Toetsvorm	Weging SE
1a	1	BV1. Kunstbeschouwing naar aanleiding van thema	repetitie	
		Onderzoeksverslag/werkverslag	verslag	
		Beeldend werkstuk 2 dimensionaal	werkstuk	
1b		BV2. Kunstbeschouwing naar aanleiding van thema	repetitie	
		Onderzoeksverslag/werkverslag	verslag	
		Beeldend werkstuk 3 dimensionaal	werkstuk	
2a	1,5	BV3. Kunstbeschouwing naar aanleiding van thema	repetitie	t1x
		Onderzoeksverslag/werkverslag	verslag	t1x
		Beeldend werkstuk 2 dimensionaal	werkstuk	p1x
2b		BV4. Kunstbeschouwing naar aanleiding van thema	repetitie	t1x
		Onderzoeksverslag/werkverslag	verslag	t1x
		Beeldend werkstuk 3 dimensionaal	werkstuk	p1x

Bijzonderheden:

- Het eindrapportcijfer wordt als volgt berekend: het gemiddelde van het beeldend werk x 0,6 + het gemiddelde van de andere cijfers x 0,4 .
- In h4 zijn er vier theoretische en twee praktische toetsen die bij elkaar meetellen als 1/3 deel van het schoolexamencijfer. H5 telt mee voor 2/3 van het schoolexamencijfer

studielast HAVO-5: 140 uren

aantal studiepunten: 3,5

Periode	Studiepunten	Stofaanduiding	Toetsvorm	Weging SE
3a	3,5	BV1: Kunstbeschouwing Triptiek	repetitie	t1x
		Beeldend onderzoek 2dim.	schetsboek	p1x
		Beeldend werk 2dim.	werkstuk	p3x
		Beeldend onderzoek 3dim.	schetsboek	p1x
3b		Beeldend werk 3dim.	werkstuk	p3x
		Logboek + reflectie kunst - eigen werk	verslag	t1x
		Eindpresentatie tentoonstelling	presentatie	p1x

Opmerkingen:

- Aan het einde van de 14 weken, gezamenlijke presentatie van de werkstukken

Bijzonderheden:

- Het schoolexamenresultaat wordt als volgt bepaald:
- Het gewogen gemiddelde van het beeldend werk (2 werken) havo-5 x 0,6 + het gewogen gemiddelde van de andere cijfers (4 cijfers) x 0,4

Dans

4 HAVO

Toetsdeel:

	Domein A: Vaktheorie	Wijze	Gewicht	Wanneer	Duur
1	Analyseren, beschouwen en interpreteren	Schriftelijke toets	6%	toetsweek 1	50 min.
2	Romantisch ballet / Russische vernieuwing	Schriftelijke toets	4%	toetsweek 2	50 min.
3	Moderne dans	Schriftelijke toets	4%	toetsweek 3	50 min.
4	Dans en maatschappij	Onderzoeksopdracht	8%	juni	n.v.t.

ad 4: Deze onderzoeksopdracht wordt afgesloten met een presentatie

Praktijkdeel:

	Domein B: Praktijk	Wijze	Gewicht	Wanneer	Duur
1	Samenwerking en dansvaardigheid	Dans opdracht	10%	toetsweek 1	n.v.t.
2	Improvisatie en dansvaardigheid	Dans opdracht	10%	toetsweek 2	n.v.t.
3	Individuele dansvaardigheid	Dans opdracht	n.v.t.	toetsweek 3	n.v.t.
4	Vormgeving individueel en dansvaardigheid	Dans opdracht	10%	juni	n.v.t.

In Domein B: Praktijk Blok 3 telt 'Individuele dansvaardigheid' alleen mee voor het overgangsrapport (2x)

5 HAVO

Toetsdeel:

	Domein A: Vaktheorie	Wijze	Gewicht	Wanneer	Duur
1	Dans, Dansvormen / Middeleeuwen, Hofballet	Schriftelijke toets	4%	toetsweek 1	50 min.
2	Nederlands ballet / Postmoderne dans	Schriftelijke toets	4%	toetsweek 2	50 min.
3	Invloeden van niet-westerse dans	Schriftelijke toets	4%	toetsweek 3	50 min.

Praktijkdeel:

	Domein B: Praktijk	Wijze	Gewicht	Wanneer	Duur
1	Vormgevingsmiddelen en expressie	Dans opdracht	10%	toetsweek 1	n.v.t.
2	Compositie en expressie	Dans opdracht	10%	toetsweek 2	n.v.t.
3	Presentatie en expressie	Dans opdracht	16%	april	n.v.t.

De verhouding vaktheorie / praktijk is 1 : 2.

Drama

per	onderdeel	gew	omschrijving	wijze	tijd
1	POSE 1	1	Dialogen: spelen, vormgeven en presenteren	presentatie	
1			Blokverslag	schriftelijk	
2			Deelname workshop en verslaglegging	schriftelijk	
2	POSE 2	1	Korte film spelen en vormgeven	presentatie	
2			Blokverslag	schriftelijk	
2	TSE 1	1	Filmbeschouwing	schriftelijk	50
3	POSE 3	1	Tekst uit het werk van een toneelschrijver spelen, vormgeven en presenteren in een speelstijl	presentatie	
3	TSE 2	1	Tekst en context een toneelschrijver	schriftelijk	50
3			Blokverslag	schriftelijk	
4	POSE 4	2	Monologen spelen, vormgeven en presenteren	presentatie	
5	TSE 3	1	Dramaturgie	schriftelijk	50
4			Blokverslag	schriftelijk	
5	POSE 5	1	Verteltheater, spelen vormgeven en presenteren	presentatie	
5			Blokverslag	schriftelijk	
5			Voorbereidingsplan eindpresentatie	schriftelijk	
6	POSE 6	3	Eindpresentatie aan publiek: spelen, vormgeven en presenteren	presentatie	
6			Eindverslag	schriftelijk	

Pose = praktische opdracht

Tse = theorietoets

Muziek

4 HAVO	Leerstof	T	D	G
Periode I	a. Muziek & Cultuurgeschiedenis : hoofdstuk 1	S		
	b. Luistervaardigheid : hoofdstuk 1	S	90	1
	c. Muziektheorie : hoofdstuk 1,2	S		
	d. Voorspelen : 1 stuk uit het repertoire	PO	90	1
Periode II	a. Muziek & cultuurgeschiedenis : hoofdstuk 2	S		
	b. Luistervaardigheid : hoofdstuk 1,2	S	90	1
	c. Muziektheorie : hoofdstuk 1,2,3	S		
	d. Voorspelen : 1 stuk uit het repertoire	PO	90	1
Periode III	a. Muziek & Cultuurgeschiedenis : hoofdstuk 3	S	90	1
	b. Luistervaardigheid : hoofdstuk 1,2,3	S		
	c. Voorspelen : 1 vrije keuze stuk	PO	90	1
Periode IV	a. Muziek & Cultuurgeschiedenis : hoofdstuk 4	S		
	b. luistervaardigheid : hoofdstuk 4,5	S	90	1
	c. Muziektheorie : hoofdstuk 1,2,3,4	S		
	d. Voorspelen : 1 klassiek	PO	90	1

5 HAVO	Leerstof	T	D	G
Periode I	Theorie en luistervaardigheid - Toonladder en intervaltheorie - Partituurlezen, sleutels - Intervallen t/m de kwint - Woordenlijst - Vormanalyse - Benoemen van tempo, dynamiek, maat, opmaat, instrumenten	S	90	1/6
Periode II	- Eén stuk naar keuze - Eén klassiek stuk uit het repertoire (of klassiek naar keuze) - Praktisch musiceren - Eén stuk uit het repertoire	PO	90	2/3
Periode III	- Muziekstukken uit 5 periodes beluisteren - De bijbehorende muziek- en cultuurgeschiedenis - Twee concertverslagen (15% van je laatste S.O. cijfer)	S	90	1/6

Kunst (algemeen)

4 HAVO	Leerstof
Periode I	Kunst Intercultureel
Periode II	Kunst Intercultureel
Periode III	Kunst en Vermaak
Periode IV	Kunst en Vermaak

5 HAVO	Leerstof
Periode I	Hofcultuur in de 16 ^e en 17 ^e eeuw
Periode II	Hofcultuur in de 16 ^e en 17 ^e eeuw
Periode III	Herhaling 20 ^e eeuw

6. Afstemming met andere vakken

Kunst is een breed vak met als gevolg veel afstemmingsmogelijkheden. In onderstaand overzicht onderscheiden we kunst (algemeen) en de vaktheorie van de kunstdisciplines.

Kunst (algemeen)

De subdomeinen van domein B Invalshoeken voor reflectie leveren de volgende mogelijkheden op.

- Subdomein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing (De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhouden de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken).
Op scholen waar godsdienstonderwijs of levensbeschouwing op het rooster staat is inhoudelijke informatie uit het betreffende vak over religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten goed te koppelen aan de middelen en inhouden uit de kunsten. Gezamenlijk kan men verhelderen met welke visies en doelen de kunsten zijn ingeschakeld.
- Subdomein B2: Kunst en esthetica (De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen).
In ideeën over schoonheid kunnen maat, verhouding, symmetrie een rol spelen (wiskunde). Theorieën voor en tegen het gebruik van beelden kunnen aan bod komen in de historische context van de beeldenstorm.
- Subdomein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht (De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar).
Er zijn diverse verbindingen te maken met inhouden van het vak geschiedenis. Verschillen tussen de vrije markt en overheden als opdrachtgever (wereldlijke of kerkvorsten, stadsbesturen, de staat als opdrachtgever of als beschermheer, enzovoort) zijn beter te begrijpen door verbanden te leggen met economie, maatschappijwetenschappen en/of maatschappijleer.
- Subdomein B4: Kunst en vermaak (De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaaksfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek).
Met name het behandelen van eigentijdse vormen van vermaak zoals Hollywoodfilms, reclame, soaps is af te stemmen met maatschappijleer.
- Subdomein B5: Kunst, wetenschap en techniek (De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken).
Ook hier is afstemming mogelijk, bijvoorbeeld met betrekking tot de technische aspecten van skeletbouw. Meestal gaat het echter om historisch bepaalde invloeden en is het inhoudelijk (vanuit de natuurwetenschappen) niet zo interessant.

- Subdomein B6: Kunst intercultureel (De kandidaat kan aangeven hoe westerse en niet-westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden).
Historisch belangrijke contacten tussen culturen zijn interessant zodra ze in de kunsten zijn terug te zien. Het gaat met name om ontdekkingsreizen, kolonisatie en wereldtentoonstellingen waar geschiedenis en kunst (algemeen) elkaar kunnen vinden.

In kunst (algemeen) zijn duidelijk historisch aspecten aan te wijzen. Op concreet niveau is er vanuit kunst (algemeen) een 'beperkte' belangstelling. Domein C (Onderwerpen) geeft de volgende stofbeperking:

- de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;
- de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;
- de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;
- de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;
- de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;
- de massacultuur vanaf 1950.

Vaktheorie van de kunstdisciplines

In principe is de historische beperking vanuit kunst (algemeen) niet relevant: het gaat in de vaktheorie (domein A) om een *vakgerichte* invalshoek. In de opsomming van kunst (algemeen) ontbreken bijvoorbeeld de klassieken en de 18^e eeuw. Ook de toespitsing op bijvoorbeeld *massacultuur* vanaf 1950 is vanuit vaktheorie vaak niet terecht: er zijn interessante kunstuitingen die buiten dit kader vallen. De eindtermen in domein A bevatten geen specificaties. Oorspronkelijk wel:

- De stofomschrijving in het Aanhangsel van het examenprogramma Muziek startte bij de Middeleeuwen.
- Drama had (alleen voor vwo) een eindterm over 'de geschiedenis van het Griekse theater tot het hedendaagse westerse theater'.

De school is dus nu vrij om ook die grenzen te negeren. Er zijn twee tegengestelde tendensen:

- Leerstof in vaktheorie die buiten de stofbeperkingen van kunst (algemeen) valt, zal voor een docent en leerling een extra aanleiding zijn om relaties te leggen met andere vakken.
- Een docent zal altijd keuzes moeten maken uit de potentiële leerinhouden van zijn vak. Keuzes die aansluiten bij kunst (algemeen) hebben om voor de hand liggende redenen de voorkeur.

Het is begrijpelijk dat de tweede optie het meest wordt gehanteerd, want het kost tijd om na te gaan of een mogelijke afstemming levensvatbaar is. Leerstof die in principe daarvoor geschikt is kan wel eens voor het ene vak in 5 havo gepland zijn en voor het andere vak in 4 havo. Tijdsinvesteringen zijn niet altijd lonend. Jammer genoeg kunnen daardoor reële mogelijkheden over het hoofd worden gezien.

Profielwerkstuk

Er is een andere weg om attent gemaakt te worden op afstemmingsmogelijkheden. Een leerling maakt een profielwerkstuk. De resultaten daarvan kunnen – in positieve zin – te denken geven. Bij het adviseren over een onderwerp voor een profielwerkstuk kan een docent daar alert op zijn. Elk van de volgende – in praktijk gebrachte – onderwerpen heeft zo zijn eigen mogelijkheden:

- Beethoven;
- romantische ontwikkeling in de symfonieën van Ludwig van Beethoven;
- Beethoven en zijn doofheid;
- Beethoven, een miskend genie?!;
- Antonio Vivaldi en Ludwig van Beethoven.

Ze geven alleen geen van alle een gepland doorkijkje naar andere kennisgebieden c.q. schoolvakken. Op internet zijn uitgebreide lijsten te vinden van onderwerpen. Aan de hand daarvan zijn onderstaande aandachtspunten geformuleerd met voorbeelden ontleend aan die lijsten. Ze zijn bedoeld om juist wel vakoverstijgende inhouden te creëren:

- niet-westerse kunstvormen en maatschappij, bijvoorbeeld:
  - Afro-Amerikanen en hun emancipatie door middel van blues en jazz;
  - de discriminatie van de negers in de muziek.
- vergelijkingen westers en niet-westers, bijvoorbeeld:
  - van geisha tot melkmeisje.
- maatschappelijk genegeerde kunstenaars en/of invalshoeken, bijvoorbeeld:
  - Albert Speer: architect of oorlogsmisdadiger;
  - Hitler en Stalin: Kunst als machtsmiddel;
  - de invloed van de vernietigingskampen op het toneel.
- kunst en maatschappij, bijvoorbeeld:
  - de geschiedenis van de populaire muziek op de Nederlandse radio;
  - de invloed van de Beatles op de Nederlandse samenleving;
  - ontstaan van modehuizen en de invloed op de maatschappij;
  - de invloed van de Spaanse burgeroorlog op de architectuur.
- kunst en natuurwetenschappen, bijvoorbeeld:
  - de fysica van de piano;
  - wiskundige muziek;
  - wiskundige achtergronden van de werken van M.C. Escher.
- betekenis van kunstuitingen voor onze tijd, bijvoorbeeld:
  - waarom is Shakespeare nog steeds actueel?
- verandering in acceptatie van kunstuitingen, bijvoorbeeld:
  - Cobra, van kunst tot stropdas.
- verschillen tussen kunst en niet-kunst, bijvoorbeeld:
  - de overeenkomsten en verschillen tussen het hyperrealisme en Madame Tussaud.

Uitbreidingen *binnen* de kunstvakken (waarin gemakshalve ook literatuur is opgenomen):

- aansprekende periodes / culturen, bijvoorbeeld:
  - (bij)geloof van de oude Egyptenaren;
  - Achnaton, farao van de Zon;
  - Azteken en Inca's.
- niet-westerse kunstvormen, bijvoorbeeld:
  - Aboriginal kunst;
  - animatie en stripwereld in Japan.
- regionaal gebonden kunstuitingen, bijvoorbeeld:
  - architectuur in de Achterhoek;
  - de geheimen van Utrecht en Leidsche Rijn
- vergelijkingen tussen kunstenaars uit dezelfde discipline, bijvoorbeeld:
  - Elvis versus Junkie XL;
  - Camille Claudel versus Auguste Rodin

- vergelijkingen tussen kunstenaars uit verschillende discipline, bijvoorbeeld:
  - Cobra en de Vijftigers
- vergelijkingen tussen kunsten, bijvoorbeeld:
  - 19^e eeuw: impressionisme in muziek en schilderkunst;
  - de boekverfilming: Turks Fruit;
  - filmmuziek, daar zit meer achter dan je denkt;
  - Marco Borsato / Van Dik Hout, analyse en vergelijking tekst en muziek.
- vergelijkingen 'hoge' en 'lage' kunst, bijvoorbeeld:
  - verschillen en overeenkomsten Rockacademie en het conservatorium;
  - reclamemuziek / filmmuziek.

Bovenstaande mogelijkheden zijn in categorieën ingedeeld om aanknopingspunten te bieden voor het adviseren van leerlingen. Een onderwerp kan natuurlijk meer dimensies in zich hebben zoals het voorbeeld van de webkwestie Hamlet. In die opgave zijn elementen van Nederlands, Engels, drama en geschiedenis opgenomen.

Praktijk in de kunstdisciplines

Kunst wordt wel eens als een taal opgevat, met andere woorden als een communicatiemiddel. In presentaties binnen andere vakken kunnen kunstvormen worden ingezet. Het cliché voorbeeld is de posterpresentatie. Meestal is de kunstvakdocent niet zo blij met de resultaten, vaak omdat hij bij het maken en presenteren niet betrokken is.

Een andere vorm van afstemming is die tussen de kunstvakken onderling (inclusief literatuur). Samenwerking tussen dans en muziek, Nederlands en drama, maar ook tussen minder voor de hand liggende kunstvakken, kan leiden tot resultaten die niet alleen veel plezier en trots bij de deelnemers teweeg brengen, maar hen ook nog scherper bewust maken van de specifieke inbreng van de onderscheiden disciplines.

7. Onderdelen naar keuze van de school

Aan het nieuwe examenprogramma is de volgende formulering toegevoegd voor kunst (beeldende vormgeving, muziek, dans of drama):

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen. Indien op het schoolexamen ook onderdelen van kunst (algemeen) worden getoetst, wordt voor de gekozen kunstdiscipline en kunst (algemeen) één eindcijfer voor het schoolexamen vastgesteld.

Deze passage past in het beleid van 'ruimte laten en keuzes bieden' dat de achtergrond vormt voor de vernieuwde opzet van de tweede fase. Voor kunst komt het er op neer dat een school de vrijheid heeft zelf eigen onderdelen aan het schoolexamen toe te voegen die niet in de eindtermen worden omschreven. Bijvoorbeeld onderdelen afgeleid van het examenprogramma voor kunst (algemeen).

- Domein B: Invalshoeken voor reflectie
Er kunnen specificaties toegevoegd worden die niet in de stofomschrijving zijn genoemd. Dat zijn bijvoorbeeld aandachtspunten die buiten de stofbeperving van domein C Onderwerpen vallen. Zo valt kleding onder 'Kunst en vermaak' binnen 'Massacultuur', terwijl een onderwerp als 'Ontstaan van modehuizen en de invloed op de maatschappij' kan vallen onder 'Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht'. Het voorbeeld is een titel van een profielwerkstuk. Onder het kopje *profielwerkstuk* in het vorige hoofdstuk zijn meer voorbeelden te vinden.
- Domein C: Onderwerpen
Het overgrote deel van de specificaties heeft betrekking op 'hoge' kunst. Door de grotere vrijheid kan nu ook een onderwerp als 'Op welke wijze komt een reclamecommercial tot stand?' behandeld worden. Zo kan een docent kiezen voor voorbeelden die ingegeven worden door leerstof uit vaktheorie (periodes en stromingen die buiten de stofbeperving van kunst (algemeen) vallen) of thema's die door praktijkwerk zijn ingegeven.

Voor kunst (beeldende vormgeving, muziek, dans of drama).

- Domein A: Vaktheorie
Er is vakinhoudelijk geen begrenzing van de leerstof aangegeven, maar de docent kan nu ook over de grenzen van het vak leerstof aanbieden. Dat kan met het oogmerk vergelijkingen tussen kunsten te maken, maar het kan ook een ondersteuning zijn om in domein B Praktijk grensoverschrijdend werk toe te staan of zelfs te stimuleren.
- Domein B: Praktijk
Zie domein A. Een kanttekening is hierbij wel op zijn plaats. Grenzen overschrijden is geen punt zolang er een vakdeskundige beschikbaar is. Begeleiding kan dan afgesproken worden op een manier analoog aan die voor een profielwerkstuk is. Op de meeste scholen zijn niet alle vier disciplines vertegenwoordigd. Amateurisme in de zin van minder kritiek leveren (en krijgen) dan voor het wel vertegenwoordigde vak is uit den boze. Vaak kan een constructie

bedacht worden zoals die op scholen bij CKV wel wordt gehanteerd: inhuren voor een korte periode van expertise van buiten.

Bijlage 1

Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Invalshoeken voor reflectie
Domein C	Onderwerpen.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De CEVO wijst uit domein C drie onderwerpen aan voor het havo-examen en vier onderwerpen voor het vwo-examen. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast en maakt indien nodig een beperking en een specificatie bekend van de examenstof.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

1. De kandidaat kan:
  - de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, dans, drama en muziek die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur;
  - informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven;
  - bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren;
  - overeenkomsten en verschillen noemen en beargumenteren met betrekking tot het beschouwingsapparaat bij de vier kunstdisciplines (alleen vwo).

Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Subdomein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing

2. De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhoud de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken.

Subdomein B2: Kunst en esthetica

3. De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen.

Subdomein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

4. De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar.

Subdomein B4: Kunst en vermaak

5. De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaaksfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek.

Subdomein B5: Kunst, wetenschap en techniek

6. De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.

Subdomein B6: Kunst intercultureel

7. De kandidaat kan aangeven hoe Westerse en niet-Westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden.

Domein C: Onderwerpen

8. De kandidaat kan de eindtermen van domein A en B toepassen op voorbeelden uit de volgende onderwerpen:
  - de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;
  - de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;
  - de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;
  - de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;
  - de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;
  - de massacultuur vanaf 1950.

Bijlage 2

Examenprogramma kunst (beeldende vormgeving) havo/vwo

Havo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A	Vaktheorie
Domein B	Praktijk
Domein C	Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 320 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 120 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren, rekening houdend met visies, doelen, tijd, plaats, functie, kunstopvattingen, normen en waarden en de historische ontwikkeling.

Subdomein A2: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers in relatie tot het eigen beeldend werk van de kandidaat

2. De kandidaat kan beeldend werk van kunstenaars en vormgevers onderzoeken in relatie tot het eigen beeldend werk.

Subdomein A3: Eigen beeldend werk

3. De kandidaat kan eigen beeldend werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.

Domein B: Praktijk

4. De kandidaat kan gestructureerde probleemstellingen met betrekking tot zowel autonome als toegepaste beeldende kunst en vormgeving onderzoeken en de daaruit ontwikkelde ideeën in een beeldende verwerking uitvoeren, daarbij beeldende middelen aanwenden in een doelgericht werkproces, en het werk zo presenteren dat de beschouwer inzicht krijgt in het werkproces.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A Vaktheorie

Domein B Praktijk

Domein C Oriëntatie op studie en beroep.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 440 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 160 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren, rekening houdend met visies, doelen, tijd, plaats, functie, kunstopvattingen, normen en waarden en de historische ontwikkeling.

Subdomein A2: Beeldend werk van kunstenaars en vormgevers in relatie tot het eigen beeldend werk van de kandidaat

2. De kandidaat kan beeldend werk van kunstenaars en vormgevers onderzoeken in relatie tot het eigen beeldend werk.

Subdomein A3: Eigen beeldend werk

3. De kandidaat kan eigen beeldend werk en werkproces beschrijven en beargumenteerd evalueren.

Domein B: Praktijk

4. De kandidaat kan probleemstellingen met betrekking tot zowel autonome als toegepaste beeldende kunst en vormgeving onderzoeken en de daaruit ontwikkelde ideeën in een beeldende verwerking uitvoeren, daarbij beeldende middelen aanwenden in een doelgericht werkproces en het werk zo presenteren dat de beschouwer inzicht krijgt in het werkproces.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Bijlage 3

Examenprogramma kunst (dans)

havo/vwo

Havo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A Vaktheorie

Domein B Praktijk

Domein C Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 320 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 120 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Dans en maatschappij

1. De kandidaat kan zelfstandig onderzoek verrichten naar een onderwerp dat direct of indirect verband houdt met dans.

Subdomein A2: Historische ontwikkeling

2. De kandidaat kan de verschillende stromingen en genres binnen de westerse theaterdans in grote lijnen benoemen en in verband brengen met de historisch-artistische context, en dan omschrijven waaruit de invloed op en van niet-westerse (theater)dans bestaat.

Subdomein A3: Analyseren

3. De kandidaat kan de choreografie van dansstukken c.q. fragmenten beschrijven, en met elkaar in verband brengen.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Dansen

4. De kandidaat kan op een dansvaardige en expressieve wijze gevoelens, ervaringen en ideeën in dans vertalen en vertolken en daarbij doelgericht:
  - samenwerken met anderen;
  - muzikale, beeldende en dramatische elementen in dans hanteren.

Subdomein B2: Vormgeven

5. De kandidaat kan:
  - alleen of samen met anderen improviseren vanuit opdrachten;
  - de resultaten structureren tot een herhaalbare compositie met gebruik van dansante aspecten en vormgevingsmiddelen.

Subdomein B3: Presenteren

6. De kandidaat kan een danspresentatie maken voor publiek waarin dans- en vormgevingsvaardigheden functioneel zijn toegepast.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A	Vaktheorie
Domein B	Praktijk
Domein C	Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 440 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 160 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Dans en maatschappij

1. De kandidaat kan zelfstandig onderzoek verrichten naar een onderwerp dat direct of indirect verband houdt met dans, waarbij zowel de historisch-artistieke als cultureel-maatschappelijke en religieuze verbanden belicht worden.

Subdomein A2: Historische ontwikkeling

2. De kandidaat kan de verschillende stromingen en genres binnen de westerse theaterdans benoemen en in verband brengen met de historisch-artistieke, cultureel-maatschappelijke en/of religieuze context, en kan omschrijven waaruit de invloed op en van niet-westerse (theater)dans bestaat.

Subdomein A3: Analyseren

3. De kandidaat kan de choreografie, de structuur en de inhoud van dansstukken c.q. fragmenten beschrijven, met elkaar in verband brengen en op basis daarvan een eigen visie geven.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Dansen

4. De kandidaat kan op een dansvaardige en expressieve wijze gevoelens, ervaringen en ideeën in dans vertalen en vertolken en daarbij doelgericht:
  - samenwerken met anderen;
  - muzikale, beeldende en dramatische elementen in dans hanteren.

Subdomein B2: Vormgeven

5. De kandidaat kan:
  - alleen of samen met anderen improviseren vanuit opdrachten;
  - de resultaten structureren tot een herhaalbare compositie met gebruik van dansante aspecten en vormgevingsmiddelen;
  - uitgangspunten, doel, keuzes en werkproces toelichten en verantwoorden.

Subdomein B3: Presenteren

6. De kandidaat kan een danspresentatie:
  - maken voor publiek met het accent op overdracht, vorm en inhoud van het gebodene;
  - voorzien van beknopte publieksgerichte informatie.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Bijlage 4

Examenprogramma kunst (drama)

havo/vwo

Havo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A Vaktheorie

Domein B Praktijk

Domein C Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 320 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 120 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Drama en maatschappij

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal in een gegeven cultureel-maatschappelijke context:
  - kenmerken benoemen van theatrale uitingvormen en orale tradities;
  - samenhangen aangeven tussen functie, vorm en inhoud van toneel;
  - dramatische aspecten benoemen van vormgegeven informatie op televisie.

Subdomein A2: Betekenis

2. De kandidaat kan theatrale conventies aangeven en aanwijzen, evenals de betekenissen die ze kunnen oproepen.

Subdomein A3: Beschouwen

3. De kandidaat kan:
  - een toneelvoorstelling informatief beschrijven;
  - aangeven met welke theatrale middelen de inhoud vormgegeven is;
  - een eigen mening geven over de effectiviteit van enkele van deze middelen.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Spelen

4. De kandidaat kan:
  - spelgegevens combineren en toepassen, en daarbij gebruikmaken van timing en verandering in stemgebruik en bewegingspatroon;
  - de interactie tussen personages intensiveren door middel van actie en reactie;
  - in spel een sociaal of maatschappelijk vraagstuk analyseren en onderzoeken.

Subdomein B2: Vormgeven

5. De kandidaat kan:
  - een rol opbouwen gebaseerd op personage en dramatische ontwikkeling;
  - scènes creëren en realiseren, rekening houdend met de intentie ten opzichte van het publiek.

Subdomein B3: Presenteren

6. De kandidaat kan:
  - spel- en vormgevingsvaardigheden toepassen bij het optreden voor een publiek;
  - het publiek van de nodige informatie voorzien.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A	Vaktheorie
Domein B	Praktijk
Domein C	Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 440 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 160 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Drama en maatschappij

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal in een gegeven cultureel-maatschappelijke context:
  - kenmerken benoemen van theatrale uitingsvormen en orale tradities;
  - samenhangen aangeven tussen functie, vorm en inhoud van toneel;
  - dramatische aspecten benoemen van vormgegeven informatie op televisie en aangeven met welk doel ze zijn ingezet.

Subdomein A2: Geschiedenis

2. De kandidaat kan de geschiedenis van het westerse theater in hoofdlijnen aangeven mede aan de hand van de historische en/of sociaal-maatschappelijke context van enkele speelstijlen en voor toneel belangrijke personen.

Subdomein A3: Betekenis

3. De kandidaat kan:

- de onderlinge samenhang benoemen van de belangrijkste theatrale begrippen;
- theatrale conventies aangeven en aanwijzen, evenals de betekenissen die ze kunnen oproepen.

Subdomein A4: Beschouwen

4. De kandidaat kan:

- een toneelvoorstelling informatief beschrijven;
- aangeven met welke theatrale middelen de inhoud vormgegeven is;
- een eigen mening geven over de effectiviteit van enkele van deze middelen.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Spelen

5. De kandidaat kan:

- spelgegevens combineren en toepassen, en daarbij gebruikmaken van timing en verandering in stemgebruik en bewegingspatroon;
- de interactie tussen personages intensiveren door middel van actie en reactie;
- in spel een sociaal of maatschappelijk vraagstuk analyseren en onderzoeken.

Subdomein B2: Vormgeven

6. De kandidaat kan:

- een rol opbouwen gebaseerd op personage en dramatische ontwikkeling;
- scènes creëren en realiseren, rekening houdend met de intentie ten opzichte van het publiek.

Subdomein B3: Presenteren

7. De kandidaat kan:

- spel- en vormgevingsvaardigheden toepassen bij het optreden voor een publiek;
- het publiek van de nodige informatie voorzien.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Bijlage 5

Examenprogramma kunst (muziek)

havo/vwo

Havo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A Vaktheorie

Domein B Praktijk

Domein C Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 320 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 120 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Waarnemen en weten

1. De kandidaat kan:
  - een muzieknotatie volgen;
  - klinkende eenvoudige ritmes en melodiefragmenten noteren;
  - muzikale aspecten onderscheiden, herkennen en benoemen naar aanleiding van klinkende voorbeelden.

Subdomein A2: Analyseren en interpreteren

2. De kandidaat kan:
  - muzikale structuren analyseren naar aanleiding van klinkende voorbeelden;
  - muzikale processen interpreteren;
  - zijn muzikale beleving in verband brengen met de muzikale aspecten, betekenissen en functies van muziek.

Subdomein A3: Muziek en cultuur

3. De kandidaat kan:
  - historische ordening aanbrengen in de ontwikkeling van muzikale vormen en genres;
  - hem bekende werken plaatsen in de ontwikkelingslijn van muzieksoorten, in een geografische regio en een maatschappelijke context en kan daarbij verbanden leggen tussen cultuurhistorische perioden;
  - hem onbekende werken plaatsen op basis van culturele, stilistische, vormtechnische en muziekhistorische argumenten.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Zingen en spelen

4. De kandidaat kan:
  - een gevarieerd repertoire uitvoeren van één- en meerstemmige vocale en/of instrumentale muziek;
  - onvoorbereid een melodie/muziekstuk spelen.

Subdomein B2: Improviseren en componeren

5. De kandidaat kan muziek improviseren en componeren, vanuit een probleemstelling en met weloverwogen gebruik van muzikale materialen en middelen.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

Vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit dat van het vak kunst (algemeen) en de volgende domeinen:

Domein A	Vaktheorie
Domein B	Praktijk
Domein C	Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen is dat van het vak kunst (algemeen).

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A, B en C, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Indien de kandidaat met het profiel cultuur en maatschappij het eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (beeldende vormgeving, muziek, drama of dans) in het vrije deel om te voldoen aan de verplichting dat in dat vrije deel het eindexamen tenminste één vak omvat met een normatieve studielast van tenminste 440 studielasturen, en hij ook als onderdeel van het profieldeel reeds eindexamen aflegt in een van de vakken kunst (een andere variant), wordt het onderdeel kunst (algemeen) in het examen (en dus het centraal examen) vervangen door aanvullende verdiepende en/of verbredende onderdelen op het gebied van kunst in het schoolexamen met een normatieve studielast van ten minste 160 studielasturen, door het bevoegd gezag te bepalen. Er is dan dus geen centraal examen.

De examenstof

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Waarnemen en weten

1. De kandidaat kan:
  - een muzieknotatie en een partituur volgen;
  - klinkende eenvoudige ritmes en melodiefragmenten noteren;
  - muzikale aspecten onderscheiden, herkennen en benoemen naar aanleiding van klinkende voorbeelden.

Subdomein A2: Analyseren en interpreteren

2. De kandidaat kan:
  - muzikale structuren analyseren naar aanleiding van klinkende voorbeelden;
  - muzikale processen interpreteren;
  - zijn muzikale beleving in verband brengen met de muzikale aspecten, betekenissen en functies van muziek.

Subdomein A3: Muziek en cultuur

3. De kandidaat kan:

- historische ordening aanbrengen in de ontwikkeling van muzikale vormen en genres;
- hem bekende werken plaatsen in de ontwikkelingslijn van muzieksoorten, in een geografische regio en een maatschappelijke context en kan daarbij verbanden leggen tussen cultuurhistorische perioden;
- hem onbekende werken plaatsen op basis van culturele, stilistische, vormtechnische en muziekhistorische argumenten.

Domein B: Praktijk

Subdomein B1: Zingen en spelen

4. De kandidaat kan:

- een gevarieerd repertoire uitvoeren van één- en meerstemmige vocale en/of instrumentale muziek;
- onvoorbereid een melodie/muziekstuk spelen.

Subdomein B2: Improviseren en componeren

5. De kandidaat kan muziek improviseren en componeren, vanuit een probleemstelling en met weloverwogen gebruik van muzikale materialen en middelen.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

